Dr. F. D. MARUŠIĆ:

LIJEČNIKOVI ZAPISCI.

16255

ZABAVNA KNJIŽNICA „MATICE HRVATSKE“.

KNJIGA CCXCIII.-CCXCIV.

Dr. F. D. MARUŠIĆ:

LIJEČNIKOVI ZAPISCI.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.
1906.

LIJEČNIKOVI ZAPISCI.

NAPISAO

Dr. F. D. MARUŠIĆ.

U ZAGREBU.
IZDALA »MATICA HRVATSKA«.
1906.

Iz gorke životne zbilje i oštre istine iznikoše ovi zapisci. Tamo u niskim ševaricama i golim poleušicama žive plačni narod krvi naše. Nikad oko milosrdno tamo palo nije,nikad utješljiva riječ tamo se čula nije, jer je usko obzorje svagdanjeg bezbrižnog egoizma razdijelilo sretnike od ovih naših golgotskih strana.

Sve je ovdje ubogo, jadno i tužno. Tužna je zemlja, što je bez ljudskih ruku i rada obudovjela. Vajne su kuće i stanovi, kojima odjekuju glasovi uboštva, glada i bolesti. Otvrdla je zemlja, jer za'rdjaše plugovi i motike... A ljudi, naša rodjena krv, gine u neimanjstvu, u podrtim dronjcima, u duševnom ropstvu, presudama, gladu, bolestima i u strahu, što će sutra biti.

Kao da na umoru strepi naš svijet vapeći kruha, znanja i oslobodjenja.

Po pustim dvorima uboštva spuštaju se često težinom crnine, grobne noći.

Sve se gubi u strašnom i teškom snivanju punu crnih prikaza i prietnja; iznemogla uda hoće da opočinu, a bolestni bdiju bez nade i pomoći.

Oslabljene grudi patnika padaju po ledini pred kućama i na otvorenu pod vedrim nebom, da čekaju san, koji ne dolazi.

Čeznu za kruhom, sankom i boljim životom, ali nigdje ništa do goleme bijede.

Jecaji su im salomljeni i prekinuti kao život i nade, a pogledi zure k nebu, ne bi li ih ma tko vidio i uslišao.

U grudima tišti tjeskoba; žale sebe, mladost i život bojeći se umiranja, koje dnevno pobire komšije . . .

Hoće li doći dan utjehe neutješenima, ili će ovaki život dvoriti uboge do uništenja?

Nigdje jedne misli, koja bi zdravija bila od krute zbilje.

Noć noćuje bez zvijezda, a jadni patnici samuju u bijedi pod krovom nebeskim.

Svaka takova noć je strašljiva, jer su po njoj samo crne slutnje . . .

Nema jedne luči u tim noćima , nema tračka svjetlosti i nade.

Noćni šturci zvižde, a noć odjekuje ljudskim patnjama žešće nego li hridinske špilje, po kojima udaraju silni valovi bjesomučnog mora. Te noći biti će mrke, tajnovite i burne sve do svitanja, koje će Bog zna kada zasjati.

Tko će osvetiti one suze sirotinjske, tko li će sabrati prosuta prokletstva prognanih jadnika? Zar dragulji gospodskih kćeri, u kojima su ukovane tisuće suza i čemera ovih naših bijednika?

Srce ti svisnuti mora, kad slušaš očajni krik zdvojnih otaca, ili kad opaziš ugašeni dim domaćeg ognjišta, ili gledaš prodiranja velikih voda, koje prijete utopom, il čuješ odjek razbitih zvonova sa šupljih grobova, ili kad gledaš ludjački smijeh zdvojnosti, il vidiš tvrde grčeve gladi i velikih neizlječivih bolesti, što se po uboštvu bane.

O, vi krvave suze mojih jadnika, težak li je izvor vaš! O, vi bolne majke, kazujte, kako je srcu vašemu, kad vas gladna djeca bude i pitaju hrane, od vas, koje nemate ništa do velikih bezkrajnih suza bez utjehe. Pa kad vas ona vaša djeca nježnošću ljube, grle i miluju, da im se smilujete, a vi se smilovati ne možete, jer nemate; a luda

djeca ne razume neimajstvu, već dalje srce paraju plačem; — pa vi morate slušati plač svoje krvi neutješene! — Kakve su vam onda misli, kakve li su one suze? Ne padaju li u svijet žešće i užasnije, nego li taneta iz dalekosežnih pušaka? Padaju i zvižde, al' ne mogu da rane tvrda srca bezćutnika. Pa kad pane bolest i gasi živote — — — — one slatke nevine živote vaših miljenika, onda omrzi život, domaja i svijet, pa se bježi daleko u tudjinu, da se nadje sladje boravište; ali sladjega boravišta nema do domaćeg ognjišta.

Puca li led po kamenju, mrznu naši jadnici, plamsa li ljetna žega, gori meso, krv, bilje i polje njihovo. Sve ih uništuje, a oni se ne brane, sve ih proganja, a oni ne vide pomoći . . .

Patnici moji herojski snašaju fizične boli, al' za jade svoje ne vide utjehe ni liječenja, pa ih beznadje mori do skončanja. Jedina im je utjeha na zemlji velika snaga vjere otaca naših, što ih poslije života čeka.

Kao sužnji okovani su jadom, nevoljom i svim suznim i bezsuznim gorčinama.

Pa nijesu samo junaci mojih zapisaka sinovi gorkosti, ima tamo i u mom nutarnjem svijetu toliko čemera, da bi otrovati mogao mnogoga sretnika, što pod suncem bitiše.

— — — Dok sam po vrleti i kamenju zagorskom oblijetao k svojim bónicima, rojile se i pronirale jače ove misli, te su slabašno padale po ovim stranicama. Kako su padale, tako su i ostale, skromne ali iskrene, gorke ali istinite.

CIJEPLJENJE.

Sumorna plačna livada, oko nje gaj, a u gaju slavulj, što u proljeću pjeva crnu zimsku pjesmu tužnoj Zagori. Po gaju je vidjet dračâ, što su gladnim ovcama ogulile i ono malo vune, dok su medju trnjem brstile škrtu travicu.

Jutro je rano, a ne čuješ ni kokota, da ti dobro jutro zazove, a i kako bi, kad je ljetos sparina uništila sve, pa nema žitije ni zobanja, a bome ni gladnu kokotu pjevanja. Mršava je ledina posuta kamenjem i rosom, kao suzama, a obasjana je suncem, da se bolje vidi i njezina golota. Na toj ledini čekam majke, što mi imadu donijeti djecu za navrtanje ospica.

A majke dolaze . . . tužne i blijede, čemerne i plačne. Ne donašaju djece, da im navrtam ospica, nego da bolesnu liječim.

— „Čemu da nas čuvate navrtanjem bolesti, koje nije — liječite nas od bolesti, što nas mori“

Djeca žuta, blijeda, tužna i bolesna, kašljucava i izdišuća . . .

— „Majke smo, gospodine, a naša su djeca bolesna . . . ovdje vam je pusto umiranje bez suza, sve gine, sve propada . . Ništa po ovom kršu, nego suve grabovine i naših suza, koje manje vrijede od onoga kamenja. Kamenom možeš barem sazidati kuću, al suzom ne možeš dirnuti ljudskoga srca . . .“

Prepisujem lijekove i dijelim utjehe — al prepisi ostaju prepisi, jer nema tko da ih vrši.

— „Čemu prepisi, gdje kruha nema, čemu prepisi, gdje vode nije?“ . . .

I tako se vraćaju svojim čemernim kolibama oni žuti, blijedi, tužni i bolesni kašljucavi i izdišući, oni budući — „zagorski junaci“. Što ih opet tamo u kolibama čeka? . . .

. . . čekaju ih noći bez svijeća, večeri bez hljeba, sparni dani bez vode — i pusto umiranje bez suza.

UMIRANJE.

Iza žestoke suše i sparine pada sumorna škrta kišica na kamenitu zemlju zagorsku, koja radja obilno korova i drače, a malo kruha. Jadne ovce pomalo kisnu brsteći ono otave, što krš u svojoj golotinji pod dračom radja. Po širokom moru kamenja velika stada gladnih ovaca i zamišljenih čobana. Pusti oblaci po nebu kao otoci po našem moru žure se na veliki put k sjeveru, da tamo natope plodnija tla, gdje nema ovoliko nevolje.

Tratinom stupa zguren zagorac i misli; no odjeća lice i koraci kao da govore, da mu je najmilija misao o komadiću krušca, koji bi liječio grčeve u utrobi.

Osamljene kuće, razrovane i porušene, oštećene i okužene, goje još malo života. Nešto nejačadi, žena u siromaštvu, to je sve, a oci braća, mladost otišla je što u grob, što daleko daleko u tudji svijet, pa žuta djeca i suhe majke bez nade čekaju, tko bi im barem pri polasku suzâ primio, kad nikoga nema, tko bi im hljeba pružio.

Dani padaju na selo kao teški zadušljivi oblaci, pa jedva od velike gladi i nevolje nadodje noć; jadi se množe, jer je tuga već od davna postala svagdanjom.

Svega tamo ima, što smrti treba! I bolesti i glada i zapuštenosti i nečisti, zdvojnosti i resignacije, molitava i prokletstva. Još malo ognjice, pa će i oni rijetki domovi osamiti, a očevi i braća, kad se iz dalečinâ vrate, grlit će golo kamenje, koje je pucalo gledajući ovo umiranje.

Zagorski bijednici lakše zemlji padaju, nego li jesensko lišće! A kako i ne će, kad su ljetos podumski stojnici pronajmljeni od bolesti, da joj dvore, eda se njezinoj druzi smrti lako trag ne umete.

Sve ono čeljadi, što me danas u sunca opočivanje zaokupilo u Podumcima, sve namiguje smrti... pa čemu pomoć moja nemoćna!

Koga ćeš da žališ? Il' seljance i djecu njihovu i pusti goli krš i osamljeno blago! Oganj na ognjištu, a vrućina u ljudskim srcima se gasi, te lako neopazice umire sviet...

Kuće izumiru, komšiluci pustoše, a sela su prostrane grobnice velikim mučenicima.

Po avetnim mrtvim dvorima bane se crna čadjava širom otvorena vrata, iz kojih tajne umiranja šapuću šapatom straha, avetne bajke paklenoga porijetla....

A dva bijednika, što još u jednom komšiluku ostaju snebivaju se od bojazni smrti, što ih čeka. Škripa ih stoji, vika ih stoji, uzdisaji, plač, lomljenje, prokletstva, prijetnje i sve, čime misle da mogu prkositi životu i nepravdi, al' sve je zaman, sudbina se porugljivo kesi prijetnjama i prkosu jadnika čovjeka...

I bore se, al' sve jedno uza sav bijes i mržnju proti životu kukavno gine stišćući pesti proti nepoznatomu izvoru takog umiranja.

Ni sunca, ni sviječe, ni vode, ni maslinove grane nemadu na rastanku u vječnost.

A kad opaziše ljekara, stade ih pusti smijeh.

— — — — — — — — — — — — — — —

NA MOSEĆU.

Po onom jadnom golom kršu mosećkom, na komu se marva muči i tumara, da nadje po gdjekoji stručak paše, penjao sam se i ja, da zatečem u životu jednu rodilju.

Pred pojatom i zadimljenim kućama, kud sam prolazio prodolom, stajali su začudjeni seljaci gledajući i propitkivajući, koga je nesreća snašla, da me tamo noge nose.

— I opet jedan od onih naših gostova — reče stari Pajo.

Sudbeni, općinski i porezni činovnik dodje, da nas plijeni, žandar, da nas tamnici vodi, svećenik, da nas k smrti pripravlja il' da nam opijelo pjeva, lugar, da nas tuži za šumske štete, a eto liječnik, da nas utaman liječi, dok nam prepisuje mesa i vina, a mi nemamo kruha ni vode. — Kako je bila tvrda zima, tako su sve kuće bile u dimu i ognju, da ogriju ona zamrzla uda od gladi i studeni. I ako bi očekivao, da ćeš na seljačkim licima vidjeti izraz kakove patnje, nije je bilo. Seljački nabori i potezi bili su strogi tvrdi i ponešto osorni.

Djeca polugola vrzala se iz kuća u pojate, iz pojata na guvno, drhćući u poderanim košuljicama, jedinom njihovom odijelu zime i ljeta.

Ja sam se sveudilj penjao gore k najvećim visinama, k seoskim stajama, gdje su jednu rodilju bili zatekli porodjajni bolovi.

Psi su na me sa svih strana nasrtali lajanjem i bijesom, kao da su mi htjeli reći, da im gospodarima nisam najmiliji gost.

Nigdje se nije čulo ni gusala, ni dipala, pjesme ni ojke, nit' se vidjelo sijela ni sastanka.

Ubogo se selo davi svojim gladom, reče mi moj pratioc.

— A da čim živete?

— Čim? A ničim!

— Kako ničim?

— Ničim. Ono polje, što obradjujemo, nekoč je bilo naše, pa došla potreba te naprtila na se dugovanje i robovanje; ostalo sve za trgovca, a mi ti danas na svom radimo za drugoga. Zavladaju li crne godine kao ljetos, nemo'š naći zrna u zajam, da pogineš, izglodjali sve, pa na čem bi ti vjeresije više i dali. Nešto nevolja, a ponešto ova naša bolest, opustošila selo, nešto opet glad protjerao radišnike u svijet, tako da ostadoše žene i djeca, staraca i nema, jer se ovdje preko četrdesete i ne žive, — vi znate najbolje, zašto?

Pod jednim brijegom vidi se nekoliko gomiletina pokrivenih ševarom. Zidovi su krivudasti, rekao bi, sad će se srušiti. Na jednoj takovoj gomili vidio se niski otvor, kuda sam morao ući.

U zabitnoj špiljici zastrtoj polutamom čulo se stenjanje. Stupim bliže. Jedna uboga ženica mučila se na tlu medju slamom u porodnim bolima, iza kako je na jednom dala na svijet dvoje bijednika. Tek joj je dvadeseta godina, a po licu bi rekao, da joj je davno četrdeseta minula. Za lječničkoga njegovanja bila je strpljiva i podnosila je boli, kao što to trpjeti znadu samo ovi jadnici. Za kratko bila je oslobodjena pogibelji i bolova. Kad ushtjedoh vidjeti novorodjenčad, nije rodilja znala, kamo ih položiše.

— Biti će ih tamo u kutu iza ovaca u koritu postavili — reče ona.

U tami te špiljice ne mogoh naći djece.

— Kad dodje neva, ona će vam ih pokazati — nastavi rodilja, — otišla je, da nadje malo šuše, ne znam pravo, kamo je položila djecu.

Po kutima i zakutcima tih jadnih dvorova ponovno stadoh tražiti blizance. Ne mogoh im ući u trag. To stanovanje bilo je nisko, al' prostrano, kako bi se u njemu moglo bolje smjestiti blago i ljudi.

Rodilja je ležala na slami ogrnuta plaštem i starim traljavim ogrtačima; amo i tamo vidjelo se svakovrstnih dronjaka, razbitih lopiža, čanjaka i trupina. Na drugoj strani bio djubar, gdje je blago boravilo.

U to stigne i neva.

— Ded pokaži gospodinu ljekaru djecu, kamo si ih smjestila, što mi se bajni ne javljaju plačem — progovori ustravljena rodilja.

Neva se okrene k jednomu tamnomu zakutku, da djecu donese, i ne progovori ni riječi.

— Jesu li živi, Luce? — nastavi u strahu rodilja.

Neva promrmlje nešto i mene po tiho zazove k onoj strani, kamo je bila djecu smjestila.

Ja se približim.

Što ne plaču, živu li? — upitam tiho.

— Naplakali su se dosta od jučer; jedno je već i mrtvo — Luca će odkrivajući bešiku.

Bešika se sastojala od jednoga korita, u kom su svinjama — dok ih je bilo — davali hrane i napoja. U tom koritu ležalo je dvoje slabo ogrnute novorodjenčadi. Jedno je bilo već mrtvo, a tik do mrtvoga ležalo je drugo teško spavajući.

— Što ne maknete mrtvo od živoga djeteta? — upitam.

— Čekamo, dok i drugo ne umre, pa ćemo ih skupa pokopati, — odgovori hladno neva.

— A zašto će drugo da umre?

Zašto? I sam znaš, da mu majka mlijeka nema, pa tko bi ga dojio, pa ako ne umre od bolesti, a ono će od gladi.

Podučim ju, kako se novorodjenče može umjetnom hranom odgojiti i sa malo mara i nastojanja mogu dijete spasiti.

A tko će sve to plaćati, tko li će to činiti i nastojati, a djece, hvala Bogu, imamo i onako dosta. Pa tko bi za blagom hodio? Trebalo bi uvijek jedno čeljade oko toga djeteta, a i onako je žensko, pa što će?

Rodilja proplače, kad je čula, da joj je jedno dijete mrtvo.

— Bog vam naplatio — reče mi.

— Čemu naseliste ovu jadnu ljut i kamen, svi vaši seljani ovdje drže staje, a vami je u stajama i boravak.

Ovaj upit gane rodilju i ona opet proplače, i ako nije plakala za vrijeme fizičnih boli.

Luce ju je ukočeno gledala, a na me kadkad osorno pogledala, kao da mi je htjela reći, što ti diraš u naše rane.

Rodilja obriše suze i stade pripovjedati:

— Ni ova staja nije naša. Bijedni se moj Martin lani zadužio, da ne poginemo od gladi, kad nam je ono bila voda sve usjeve odnijela. Kad što ćeš vidjeti, od Jurjeva do Božića mi smo radi toga duga bili bačeni na put. U prodolu smo imali nešto ševarice i podvornice, gdje smo s djecom mogli zakloniti glave. Ne bilo dosta, što nam bezdušnik oranice odnio, već nam zaplijenio podvornicu i ono jadne kućice. Mi smo se morali seliti od domaćeg ognjišta, jer je k našemu dugu pridružio dug naših starijih. Martin bio uvijek zamišljen. Dva nas puta trgovac bacao na put, dva puta je Martin razlupao vrata rodnoga doma, da smjesti u nj svoje troje dječice i mene. Radi toga zateče ga tamnica, a ja jadna ostala goloruka samohrana bez hranitelja i branitelja. Trgovac — Bog mu prostio — naredi, da se ševarica, naš rodni dom, spali. I mi nismo imali više gdje glave zakloniti. Sujedi se smilovaše te nam ovo pojate na Moseću dadoše, dok se Martin iz tamnice vrati. Prodjoše dugi i gorki dani i mjeseci; kad eto ti moga čovjeka, crna i tužna, kad vidi, da nas je nevolja na Moseć otjerala. Zamisli se, skoči, ogrli nas i strašnim bijegom poleti do grada i propara trgovcu nezasitni drob — — — a sada jadnik čami u tamnici tamnoj. Nikad ga više vidjeti ne ću!

Rodilja ne mogla dalje, jecaji joj prekinuše riječi. Samo je medju jecajima klicala: Tugo moja, dobro moje! — A bio je dobar, gospodine, — nastavi utišavši se, — dobar kao golub, nikomu ne bi bio na žao učinio, ali nas, nas je ljubio, ta znate otac . . .

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

STARICA.

Da je srca bilo, bi i samilosti, a da je samilosti, manje bi i nevolje na svijetu bilo — tako nekako razmišljala je jedna samotna bolesna starica.

Za života bila krvoljubna, a nuti danas, uza nju nikoga, ma ni djeteta njezina rodjenoga.

— Što je tebi, starice moja? — upitam ju.

— Ta vidite li — — a bilo je nekoć bolje, gospodine, vjerujte. Sada giba nemam ni u čemu svome. Izgubih sve s dijeljenja i s nevjere. Ukočile gladne godine, naše strane bile posvuda ocrnjele i zakukale. Mene jadnicu zatekla nezgoda bezbrašnica, pa se zadužila do očiju. Sve mi živa propade, a ono nevoljne prljužine ne imao tko da izore, jer ne bilo muške glave, a ja ne znala tužnica, da se maknem, pa mi za dug propalo sve.

Imala sam tri sinčića kô tri hrastića, pa mi ih nevoljnoj nestalo. Ukočile puste bolesti, a i kako ne bi, tà hodili su bosi, hodili su goli, hodili su neoprati; ostavit ih komu nisam imala, teška bila nužda i potreba.

Dok je moj čovjek živio, obio nas grad, a kašnje s onom svojom nejakošću i sirotinjom ne znam, kako sam i poživjela. Ostade mi nešto kćerke na životu, pa i ona udajom ode.

Evo me danas ovdje, gospodine, sad gledajte i sudite vi.

— — — Ovo krova nije moga, ovo zemlje nije moje, pa ni ove ruke nisu moje, što izrade — za drugoga rade.

Zaprijetiše, da će me iz kuće i kućišta istjerati. Ja to čekam, da ih upitam, gdje im je duša.

U to zaškripnu trošna vrata, a kroza njih pade majci njezino dijete, udata kćerka, da izmoli zadnji majčin blagoslov.

— Pomoz bog, dijete, — reče suzna i ganuta majka. — Kako tvoja nejakost?

Kćerka se prigne i velikim počitanjem poljubi najprije ruku pa lice svoje stare majke.

— Starice mučenice moja! Ne mogoh prije k tebi, majo; ono sitne dječice ne da od sebe.

— Ništa, ništa, jedinice moja, čuvaj ti ono tvoga nejakog uzdanja, ono je mlado za ovi život, a ja jadna starica sam za onaj život gore, — tim riječima pogleda starica visoko k stropu, na komu je bio otvor za dim. Kroz taj otvor padao je snop drhćućih sunčanih zraka, što su padale na staricu i oko njezine glave tvorile aureolu svetaca i svetica.

— — — A kad dodju, da me iz kuće otjeraju, — nastavi, — možda će doći kasno, jer bi mjesto mene žive mogli da nadju moju mrtvu tjelesinu, koja će zaudarati smradom kao pravo djelo ruku njihovih.

Majka ogrli jedinicu svoju onim zagrljajem, kojim osamljene bolesne majke grle svoje jedince, utisne joj nekoliko grčevitih suvih suza, prišapne joj jedan tajni pozdrav i okrene se k zidu, da dočika smrt.

OSAMLJENI.

Proljetno predvečerje pokrito dalekim prostanim svodom jasnog obzorja, pod kojim čista priroda niče i odjekuje cikotom po koje ptičice, što se k opočinku sprema, il' blejanjem ovaca i jagnjića, koji se uzajamno s majkama dozivaju, da skupno odu stajama. Polje medju kamenjem obraslo je zelenilom proklijaloga žita, a uzorane rijetke podvornice čekaju kukuruzovo zrno, da mu dadu život i cvat, ako ga i ljetos sparina ne uništi. Sve se kući s bremenom s rada povraća, a predvečerje lagano tjera za brdinama zadnje sunčane trake, eda noć zagospodari svijetom. Konjska zvonca hodom napunjaju iz daleka zračne talase, što s prirodom dopiru do čujnosti, a seljačke ojke odjekuju jače, pa se jasno razabire, kako će brzo usnuti ovaj zagorski kraj, netom noć stigne.

Žene umorne i odrte tužne i traljave rasprćuju sabrana bremena drvlja, a seljanci odlažu poljsko orudje, dok starešica podiže s veriga blagovanje radenicima. Umorna uda padaju, pa se bajni seljanci hoće da odmore na tronoščima, dok se pura ohladi. Kad je trudnicima slatka takova sitna, neukusna i nezačinjena večerica, kako im ne će biti sladak san . . .

Sve pomalo umire dolaskom velike noći, glasova i bitisanja kao da nestaje, sve tiho i tiše, dok ne nastane duboki trajni noćni mir.

Čitav je komšiluk Galića od truda usnuo u prvi duboki san . . . I blago i ptice i ljudi. Kuće ševarice, potleušice i plo-

čarice miruju, a pod njihovim krovovima i pločama pravilno i duboko dišu težačke izmučene grudi, ne bi li sankom zadobile malo više života i snage za rano jutro, što ih u polju čeka.

Prava je noćna tišina; pod nikakovim krovom nije što osobita zamijetiti, van što kad i kad čuješ gorgotanje po mršavim seljačkim utrobama, što se bune proti praznini. Mogao si čuti i stenjanje vinčanica, šljemena i zapona, koji su pucketali od tereta teških ploča, pod kojima je u jednoj pločarici ležalo petero djece, tri konja, troje odrasle čeljadi i nešto ovaca. Ležali su, kao što to zagorska sirotinja običaje. Loga im bila crna zemlja, a ložnica posuta slama, koju su konjima iz grla oteli; a konji kao gladni, kad gospodari usnu, daj bršti i ogrizaj pod njima ložnicu. Ogrnuti su bijedni kabanima, što se nejač zaštićivala od kiše hodeći za blagom. Pa i ako je bajamov cvijet davno procvao i proljeće granulo, svejedno je hladno pod mokrim kabanima.

Noć je bila jedna od onih tisuća noći, koje se zaborave, prije nego druga i dodje, no ipak čovjek je se sjeća, kad se u njoj nešto dogodi, pa je strašnija, čim je neznatnija.

O crne zidine te trošne kule opirali se rožnici, žioke i saponi, a na njima ležale su velike teške crne ploče, koje su stojnike od kiše branile već od dobe nespominjanja.

Noć mirna, tiha; uzdisaji duboki i pravilni, ma baš kao da ni naslućivanja nije bilo u spavajućih, osim kakav nesvjesni san o crnini i kosi, o planinama i padanju, o utopu i rušenju — inače ništa.

Kad u jedan silni veliki mah praskne mogući lom i sruši sav kameni pločasti pokrov u gomilu. Jauk, lelek, cikot i veliki strah, koji graniči sa smrću. Pod gomilom velikih teških ploča leže polumrtva djeca i mrtvi roditelji. Djeca su smrtno prestravljena, pa im se čini, kao da ih je spavanje bacilo u grozan okrutni san. Al' ozlede tište, slomljene ruke padaju, a satrvena uda ne mogu da se od težine

i bola ganu. Blago leži mrtvo sa svojim gospodarima, samo uboga djeca, što su medju škrinjama zatrpana bila, još bitišu. Noć je svejedno mirna, tiha i skromna, kao da se ništa ni dogodilo nije.

Za nekoliko časa stanu se bona djeca osvješćivati smrtno vriskajući pod pločama kao žive pokopane duše.

Što je kašnje bilo, a tko bi kazati mogao? I one bi ploče proplakale, da znadu, što su počinile. Roditelja — hranitelja nestalo je pod pločama, samo su na svjetlo božje iznijeli jadnu djecu, osamljene sirote.

Plač djetinjega straha je započeo jedan od braće, a prihvatili su svi ostali, pa se činilo, da plaču velike mase bijednika, kojima je nevino pala osuda životu.

Da je pregršt suza, srcu bi lakše bilo, al' ovako puno je po svijetu nevolje i jada, pa se istroši plač, samilost i jadikovanje, a u velikom ćutljivom srcu svejedno još uvijek zebe i pari, dok tobože čovjek ne otvrdne i dok se ne nauči gledati kako — ljudi umiru od gladi.

Dok je majčina srca i očeve ljubavi bilo, imala su djeca svega, što nejakima trebalo; ali kad su malena djeca u velikom svijetu osamljena, pa kad na njih u samoći naidješ, onda ti nešto dušu veže, pa misliš, da te je netko odredio, da im budeš ocem i braniteljem u pustoj nevolji.

Kad djecu istegoše pod pločama smjestiše ih u pojatu. Nikoga već od srca jadnoj djeci na crnom svijetu, do ono dobrih ljudi i kakve samilosti, a dobar i samilostan može biti samo onaj, koga je Bog obdario imanjem, a takovih je u selu malo. Svi su si u selu braća. Tužna djeca su kao odsječeno granje, nemade tko da ih opere, tko da ih poduči niti da im žlicu varenike ponudi. Dok je drvlja, što je ljetos mila majka unijela, biti će na ognju žeravice, a kad nestane toga, nestati će i majčine topline, koje će se tekar tada nesvjestna djeca sjetiti. Danas još brašenicu križaju, što je otac i majka ostavila, pa ne znadu, što znači neimanjstvo.

Oni niti tuguju niti plaču, al' plakati moraju oni, koji ih gledaju. Kad djeca vide il' čuju suze i plač, boje se ni sami ne znajući za što.

Gorko je žaliti, ali je gorčije biti požaljenim.

Sami su samcati posjedali oko ognjišta i žeravice, pa glade ono janjadi, što je u prikrajku živo pod pločama ostalo. Gladna janjad bleji i plače za majčinim dojkama, a djeca ne plaču, već nesvjestno misle i čekaju . . . Nit što vele, nit' što žele, već se stanu nadmetati, komu će bolje u ognju procvasti kukuruzovo zrno.

Da je, Bože, znati, što će biti sutra od djece? Nestalo je oca, nestalo je majke, pa će nestati žita i brašenice, a uboga će djeca ostati u samoći i zaboravi onih, koji su im prvi čas posipali pred nogama suze; tih suza su se djeca toliko strašila, možda već onda naslućujući dolazak današnjih crnih dana.

PROGNOZA

Modre oči kao najmodrije nebo, slatko lice kao najsladja jabuka, tužan pogled kao najveća tuga u Maše Radonićeve. U tvrdom joj zagrljaju sin, prava slika majčine plavokose ljepote, koju ni bolest uništila nije, pa kako ga ne bi ljubila majka.

— Evo vam ga, gledajte ga, ne dajte ga od mene.

Nekoliko suza majci uzastupce vrne kao iz čaše, i za čas opet bila je bezsuzna, da bolje vidi liječnikovo lice. Pregledba je duga, nježna i saučesna s majkom.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

— Sudite, gospodine! . . . Što je ? . . .

Ubijte mene, ali riječju ne ubijajte srca moga!

— — — — — — — Nastane tišina puna straha, — — — — — — — — — a kad je liječnikova suza pala, majci je srce puklo.

MAJKA.

Nigdje glasa ni oglaska, dvori i pridvorja su tiha; kamenje pod nogama je tvrdo, a nebo je visoko.

Ono jadne sirotinjske nejakosti po selu cvili, jer nestašno misli, da suze pomažu. Nit suzom da bi srca utažio, nit jadom da bi duše umirio. Slegni ramenima i čekaj, što ti život donese. Tako je čekala i jedna majka; čekala bijedna, pa se i dočekala.

Od kolibe do kolibe, bolest do bolesti . . .

Tužno je sunce zapalo, a za njim odmah strašna noć.

U kolibi ni ognja ni svijeće, već debele crnine, kako ne bi čovjek opazio, što se to s ljudima zbiva. Jedna susjeda istegne s pokrova malo ševara, pripne ga glavnji i stade puhanjem užizati ševar. Na čas se ševar zažge i zabljesne, „da gospodin ljekar vidi, što se to dogadja u kući Kaje Milakovićeve“.

Kaja Milaković je majka, što je jutros imala troje žive djece, a sada joj je crna kukavica zakukala; u krilu joj je djevojče, što se duši, a do nje na nosilima dva mrtva sina, kao dva slomljena bora. U to ševar izgori i u kolibi nastane opet tmina smrti.

„Naopako gospodine, grlica je, pomozite“ — reče ustravljena susjeda i opet stade užizati novi struk ševara, što ga sa krošnje istegla.

Neki čudni srsi nikad neoćućeni, neki strah i užas stao tresti čitavom kolibom. Pod nama je odjekivala u tmini

zemlja, kao da je pod ševaricom prazni duboki grob, koji odjekuje u noći muklo, jer po njemu skaču strašne aveti, osvetnice velikih suza.

Ja sam se zgrozio nad majčinom nesrećom, a kad je ševar opet zabljesnuo, moje su oči pale na majku, koja je nijemo gledala raspelo i mene. U tom je pogled ubio ukor.

„Ona ne znala jadnica, da se prije ljekaru prijavi“ — nastavi susjeda.

Živomu djevojčetu pružim pomoć, a mrtve sam morao raskuživati, no za majčinu bol nijesam imao ništa . . .

Jutrom teško osvane dan. Na obzorju se pokazala oblačina crna i rumena, kao krvavi pakao, a pod tim obzorjem selo. U tom selu jedna majka, a oko nje mir mrtvih svijetova.

CRNA KUĆA.

Jedna crna kuća bačena je baš sred kamenja. Oko nje tišina, a u njoj umiranje . . .

Usred te kukavne prizemnice plaminja nešto šuše i grije jedan lonac s vodom.

Oko ognjišta razastrta su dva dronjava ogrtača i jedan kaban, a pod njima se sve nešto miče. Kuća miriši karbolnom kiselinom i bolešću.

U zakutku do korita sleglo se gladno kezme, uz ognjište mačka, a do ulaza pseto. Po živini vidiš, kakovi su stojnici pod tim krovovima. Kosti im se izbočile, a glava im naklonjeno pada i snatri. — —

Nigdje glasa.

Sve tiho kao u gladnoj samoći.

Čovjek se okameni, kad udje pod takav krov. —

Iz atmosfere onih zidova i laganoga dima, što se sa sitnog ognja diže, spoznaješ, da se nešto zbiva pod onim pločama.

Prignem se, da otkrijem, kad pod ogrtačima i kabanom troje polumrtve djece. Ne znaš, spavaju li, ili su mrtvi. Po licu bi radje sudio, da je iz njih život pobjegao. No oni još živu polako i lagano, kao da se tiho spravljaju dobroj smrti, koja ne izgleda crna, tužna i grozna kao u gradskim dvorima.

Tamo na selu ona je sretni došljak, koji oprema besplatno seobu jadnika.

Kroz škulju prozora šulja se dim, a preko dima titra zimsko sunce, njegov sjaj je blijed, kao da ga je u mjeseca pozajmio.

Sve se stvari nekako miču i govore, samo ljudski stvorovi miruju.

Velika praznina zijeva, a sitni se oganj gasi, — pa je vidjeti, da nema, tko bi ga potakao. Ej, Marijo!

Nigdje odziva . . .

Najstariji od djece se prene i pruži glavu ispod ogrtača.

Gdje vam je majka?

Majke nema, ona se tužila da ju nešto tišti, pa mi reče: „Sinko, mene više nije . . .“ Ja se trgoh, da joj vode dohvatim; i kad sam je zvao, da se napije, nisam je dozvao.

Došao čuvar. Vezali je na dvije grane i još nepožaljenu odnijeli je ukopu.

NARODNO BLAGO.

Počinju zimski dani, a u susjedstvu Lagatora još se uvijek vuku ljetnje groznične boljetice.

Kuće tamne, blatne i polumrtve. Na njima mokri ševari, koji se boje novih kiša, da ne propanu i ugase ostatke života. Ti stanovi sirotinjski izgledaju došljaku čemerni i tužni, a urodjenicima i nijesu čemerni; ta to su im dragocjeni amaneti djedova, koji ih sazidaše. Pod tim ševarima živu ljudi naše krvi i jezika . . .

Život je tamo od vajkada jednak, a susjedi ga i ne zovu tužnim, jer bi onda tuga značila sve, što ih okružuje i što s njima živi.

Bolest dodje pa i prodje; kiša pane, al' i sunce grane, pa po tom suncu obleti ono mladosti, da se svjetlosti božje naužije na radost dobre majke i umornoga oca. Pane i zima i led i snijeg i potreba; ali ognja ima, a u stare báke bogme uspomena i misli dosta, pa se crnom kolibom razlijegnu junaci kućne predaje, što je stara báka još od svoje bake čula.

Ožive mrtvi dani prošlosti, a narodna pjesma nahrani duše junačtvom i veseljem, pa im na čas ubije tugu; — zaborave, da su hljeba gladni.

JEDNA SLIKA.

Oblaci se nakostrušili nad Svilajom, a grozote i strah zadrmao srcima jadnih patnika.

Nevrijeme je počelo bijesom, kao kad se sve oluje zaboravljenih godina stope u jednu i hoće da unište sve.

Kiša, grad i vijor da ne može žešće . . .

Mene zateče to vrijeme u putu.

Poda mnom Arap skače ravnicom i bježi, hrzanje ga stoji od straha, kao da ga na stratište vodiš.

Niz lice mu skližu kapi kiše, on se otresa i gleda daleko, daleko, ne bi li što prije ugledao staju, u kojoj ga čeka sijeno i zob, ali daleko je kuća, a i noć je već blizu. Nije ni meni u srcu mirno.

Čobani bježe, gone ovce u torove, a volovi bezobzirno dalje pasu po tom nevremenu, kao da se ta oluja njih i ne tiče.

Čikola je nabujala onom strašnom silom vode, koje se ljudi plaše, da im dvorove ne raznese.

Sve je poplivalo. Polovina Petrova polja je veliko jezero. — Iz vode izvire po koje stablo i plašt, a duž korita Čikole voda bježi žurno, kao da će kasno k moru, kao i ja kući svojoj.

Iz daljine začuje se šuštanje suhoga lišća i žamor vjetra, sve pomiješano sa glasovima olujnih zvonova.

Ja pred crkvom Gospe Gradačke, a preda mnom stupaju četiri čovjeka i nose na vezanom granju jednoga

pokojnika; za njima stupaju crne žene ovijene u kabanima; kiša ih topi, a vjetar raznosi vrpce sa pokojnikovih odora.

Vjetar se sve to jače čuje, kao da se srdi, pa se na jedno pomiješa s glasovima zvonova, te izgleda, da odjek bjesomučne prirode pomaže crnim glasovima zvonova, koje kao da pritežu mrtvi pokojnici, dajući dobrodošlicu svomu svagdanjemu novomu drugu.

GLADOVANJE.

Iznemogao sam po razboju vidajući rane, oslabio sam teškim hodom razgledajući jadnike moje, što mi život ogorčuju, srce i mladost paraju.

Nemam nego čuvstva, a to je plačno, jer je svuda crnina; a pod mokrim ševarima po ledini valjaju se tužni jadnici goli kao zimsko granje, a suhi kao zagorski krš. Ništa ne imadu, ni zalogaja u ustima, ni suze u oku, ta odakle bi suza i hljeb, kad vode nije.

Ni zraka, ni vode, ni zemlje! . . . Zrak je okužila groznična, vodu popile baretine i suša, a zemlju oteli zlikovci.

Ima još samo smrti, koja mori bez smilovanja, pa će i nje nestati, jer ne će biti na komu da se iskali.

Tvrdim korakom u znoju umora i teškoće lagano i iznemoglo hodam visinom u planinu.

Na visokom humu razbačeni su kućerci ševareva pokrova i gomilastih zidina. U njima živu jadni pastirići bez zdravlja i hljeba. Tamo šalju mene, da ih spasim i životu vratim. Gledam ih srcem, a ne očima, a ništa ne mogu papirom i olovkom, pa bi im najradje prepisivao kruha, da ga u ljekarni prodaju.

Uz jednu hridinu oslonila se tri zida pokrita granjem, lišćem i ševarom, a pomazana blatijom, da ih brani od vjetra i kiše. Pod tim krovom šulja se u dimu i mraku kućne crnine jedna sjena, rek' bi, ljudsko biće, pa me vodi u okopani zakutak, da mi pokaže staru majku, kako umire.

Crni se ogrtač diže, a pod ogrtačem živi kostur, miče golim rukama i žvače gladnu bolest vukodlastim žvalima, pa se nakostrušenim kosama diže u nesvjestici, da straši i zgraža živu čeljad kao strašilo iz drugih svijetova.

Uzdrhtnem.

Ganem se, a strujeviti srsi prozujiše dušom kao munja.

Kćerka i snaša beznadno gledaju i cvile kao ljute zmije, dok bolesnica crna, suha i mrljava nepomično stoji kao živući užas, kao strah, kao osveta . . .

Pri mom dodiru oči joj zastrijele grozotom, pa se spusti nemoćno na golo blatno tlo, kao mrtvo tijelo. Grudi joj se dižu pod teškim i teretnim disanjem, a srca nije čuti. Nema na njoj ognja ni bolesti van jada i glada.

Kad ju njezini ponovno ugledaše, bilo im je gorčije no i kada, pa stadoše prošnjama srce dirati vapeći pomoći i milostinje, — te su prošnje bile tako vruće, žarke i bolne, da bi im se i kamatnici smilovali. A kako teško mora biti onomu, koji bi u smilovanju sretan bio, a ne može!

Tog uboštva i jada, boli i ganuća nema nego tamo, gdje se od gladi umire i gdje smilovanja nema, jer je svuda nevoljno.

Pa kad to kukavno stanje počmu zasipati one biserne rieči iz bogatstva jezika našega, onda te zazebe, onda te tuga ovlada na pomisao, kako je crno i gorko po domovini našoj.

Da je krvi iz rata, smaknuća, i borbe za čestitiji obstanak, radje bi gledao, kako ti braća ginu, al' kad ih gledaš u nevolji da ginu ni krivi ni dužni, već samo s toga, što su ih ove jadne naše strane rodile, onda usklikneš:

„Oj domovino brdovita, tešku li si ucjenu ucijenila onomu, koji te ljubi!"

„Oj uboštvo bolno, gorko li je živovanje tvoje!"

Malo po dalje na drugom ulazu kao nepomični spomenkamen biede stoji jedna biela majka i pruža momu pogledu

nešto suha i gola djeteta sa košćanom izbuljenom glavom, oštrim šiljastim udima, pokritim žutom kožom grozničine.

Do te majke na drugoj strani starica i čedo, što gore od bolesti i glada. Do njih na ledini jauče prostrt čovjek i proklinje djecu, sebe i život. Kroz te prizore prolazim, dok se ušuljam u jednu staju, gdje na obješenom drvlju leži mlada žena čekajući, da je se zvono sjeti, kad ne će ljudi. Do nje je bešika s djetetom, poda njom desetak ovaca, koza, krmadi i magaradi, čitavo njihovo uzdanje. Umire bijednica, al' smrti lako ne da mladost. Gjubar, nečist, smrad i bolest te smete, presenetiš se, gledaš, al' ne vidiš, misliš, ali smisliti ne možeš, gdje je ljudski ponos?! I tako se nižu prizori za prizorima... treći, četvrti i mnogi drugi, dok srvan ne klikneš: „Dosta je već!"

Moja se nutrašnjost uzbunila, pa nisam mogao više da gledam.

— Puno je toga na jednom, smilujte se, poštedite me, ne odkrivajte više, za danas je dosta!

Al' oni sve jedno uzdišu kao prama onomu, koji srca, duše ni smilovanja nema. Oni sve jedno pitaju i vape pomoći, koje im dati ne mogu, pa moram da dublje i oštrije zebem, ali se naviknuti ne mogu ovomu životu i ovim pogledima.

Eto tako gladovanje i bolest hara našu čeljad; a jadne im želje za spasom zemaljskim padaju pod pritiskom okrutnoga neimanjstva i naše bezbrižnosti.

Tješi ih, govori im, njeguj ih, sve ništa ne pomaže, jer se hoće hrane, hljeba, pomoći i darežljivosti, kad je goli krš ljući nego li pakao.

... I kad vide, da je život suvišan u neimanjstvu i uboštvu, i da su ljudi bešćutni, onda ih prijezir obuzme i tvrdo zamrze sve, što je ljudsko, pa pomisle na bolji život, gdje je smilovanja više, nego li ga čovjek i treba.

Prijezirno pogledaju svijet, odvrate lice svoje od radosti života i uprave uspomene k djetinjstvu i k onim prvim glasovima, što k molitvi zovu.

Pogled k nebu, pokajanje u duši i nadu u veću pravednost nego li je ljudska!... Silna moć vjere ih okrijepi i velikom samozatajom podnesu ono, što ih grobu vodi, samo da što prije dočekaju čas putovanju tamo, gdje glada nema.

*

OTAC.

Gorka crna zima se spustila na zabitno zagorsko selo cijelom snagom svoje oštrine.

— — — I nevolje, i samoće, i tuge, i glada, i gorke bolesti, koja otimlje majčinom srcu najsladje.

Svijet je daleko od ove gluhe samoće, a ljudska pomoć li dalja . . .

— — — A sladka dječica, najmilija izmedju milih padaju kao latice uvenulih ruža pod kosom kužne smrti.

Svuda je strah, trepet i bojazan, najpače tamo, gdje se je već bolest udomaćila; pa i ako su putevi daleki, očevo će srce potaknuto majčinim suzama prevaliti i dalje . . . A i kako ne bi, kad su jedina dva sinčića, očevo i majčino uzdanje teško oboljela od ljute grlice, koja već tri mjeseca hara jadnu nejakost po selu. Tužni otac ne znajući druge pomoći ogrli obodvoje pa ravno varošu k liječnikovoj pomoći.

Noge se žure, a srce očevo strepi, da ga čuju i ona dva mališa, što ga u naručaju čvrsto zagrljajem drže.

Obavio ih otac jednim kabanom, da ih vrijeme i led ne ubije prije nego što ih liječnikovo oko vidi.

I žuri se, žuri, da ne bi bolest prije vremena uništila zadnje očeve nade. Teški ga je umor bio srvao, kad je stigao k meni.

Položi iznemogao djecu na divan i zdvojnom je slutnjom stao drhtati, mučaljivim pogledom pitajući, što će sada biti. Pa dok sam mladjemu pomoć pružao, otac zaškrine.

Trgnem se, pogledam starijega. Teško je disao, zijevnuo, pogledao i jednim dugim, dugim, napornim uzdisajem bio je mrtav.

Ocu brizne samo jedna velika suza bez riječi, pa me zamoli, da mu pružim komad daščice, na kojoj bi smjestio svoje mrtvo srce.

Velikim strahopočitanjem, kojim se vrše najsvetije vjerske službe, poveza on svoga miljenika pasom na jednu daščicu, pa će mi čudnom nekom utjehom:

— Gledajte mi barem ovoga spasiti.

Kad je mladji primio pomoć oštre igle u bedricu, otac ga je uzeo u naručaj, a mrtvoga na daski pod pazuhom, te se je istim putem vraćao svojoj tužnoj kućici, gdje je nesretna majka svoju djecu zaman čekala. . . .

NAHOD GJEMO.

Čuvaj se ti Gjeme, ćeršo moja, — svjetovala je stara Kaja zlato svoje.

Čuvaj ga se kao biča, kao ljutice zmije. Poštenja nema pod kabanom ni puceta na kabanu. Što proždre, sve je lupeština, što poradi, sve je zločinstvo. Nikad moje uho čulo, nit oko vidjelo, da je Gjemo oranicu izorao ili vinograd uskopao, njegov ti je posao palež, kradja i zločinstvo. Više je pojata sažgao i plasti popalio, nego li je dana proživio. Zloća kao zloća je u njemu, pa odakle bi njemu ljubavi za tobom, kad mu je srce zar'djalo u rdji i pustolovinama.

Čuvaj, dušo, imena svoga.

Mani se ti, Jelo, Gjeme. Nema u njega srca ni dobrote, poštenja ni glasa."

Ćerša Jela plače i poplakiva.

— Dobar je, majo, kao kruh što se blaguje, za svoje bi krv prolio.

— Ne bi, kćeri, moja. Vara tebe srce, pa ti ne misliš, što je zlo, što li dobro.

— Maja tebe dobro svjetuje, nemoj duše griješit, nit imena kaljati; okani ga se, milo moje, jer ćeš tugovati, a kasno će ti biti, pa ćeš mi plakati, da si bezutješna, ako svoje maje ne poslušaš.

— Gjemo je, majo, dobar kao rodjena dobrota. U srcu je pošten, pa ako bi ukrao kruha, blaga, djevojačkoga

poštenja se mašiti ne će, vjeruj; tako je meni govorila njegova majka, dobra žena, još boljeg imena i glasa.

— Eto, ti mene ne ćeš da poslušaš. A ti slijedi srce svoje i umuj, kako ti drago, ja plakati ne ću s tobom niti Gjeme uživati. Za čim posegneš, to ćeš i imati.

— Pa i hoću!

— Da od Boga nadješ, kad ne'š da slušaš! — okosi se stara Kaja.

— Ne proklinji, majo!

Maja otare suze, pogleda na stranu i požali u srcu kćere, koju je ljubila kao zenicu oka svoga.

Majka ode od kćere i od toga joj dana ne prozbori ni riječi.

Kad bi staru Kaju ukućani korili, što pušta ljubovanju svoju Jeku, ona bi odgovorila: neka se utopi, kad hoće, ja sam ju svjetovala, al' se ona ne da, pa ne da, neka joj bude, što želi.

U selu ne bilo zarada ni imanjstva. Uboštva, koliko ti drago, a glada, da ti srce umre od milinja.

Tko je što imao na suncu, taj bi uskopao, izorao i prizivio, tko je pak bio bez oranice, taj je i bez brašenice.

A odakle bi jedan nahod oranice stekao, kad ni imena nema. Ima ono sirotinjsku majku, što mu i nije majka, te ga je samo odgojila i othranila za jednu forintu mjesečne carske plaće. Gjemo ljubi tu svoju umišljenu majku, jer mu je život odgojila, pričajući mu, kako njegov otac u gospodskim dvorima živi, gdje je on bio začet u grješnoj ljubavi.

Gjemo je uzdisao i trpio radi sadanje svoje majke, samo da joj othranu u starosti dade.

On potječe od grijeha, pa se grijehu i podao. Palio je imućnijima pojate, lomio je mlado granje, kvario nasadnike, lupao kamenjem ovce, užigao plaste, rušio pojate, psovao, proklinjao i krao, samo da mu gladnu

odlane. Krao je i od mržnje i prijezira proti onima, koji su i njega prezirali; kad bi od glada krao, nosio je ukradeno majci, da joj kaže, kako i koliko ju ljubi, pa da ona vidi, da je ljubav za njom veća, nego li i sama njegova mržnja proti svemu i svakomu. Ona je još jedina na svijetu, što za nj živi i uzdiše, što ga miluje i ljubi.

Pa što će mu poštenje, mislio je Gjemo, kad nosi nepoštenje u imenu, koga on skrivio nije.

Da je kao biser čist, ne bi on svjetini usta zatvorio, da ga „muletinom" ne nazovu.

On ih je sve mrzio kao paščad, bio bi ih sve popalio, da je mogao, i da je smio ostaviti nesudjenu majku. Za nju je plakati znao, on bešćutni, bezimeni i sramotni nahod. Plakao bi, kad zarade ne bi bilo. Radi majke je tu arao po drvlju i kamenju, da nabere šuše, i da púre donese. Ona je, majka njegova, to i zaslužila, jer u pustari ljudske bešćutnosti, ona je bila sveto ognjište ljubavi i plemenitosti za njega prokletnika izopćena iz ljudske zadruge.

— Budi pošten, sine, pa ćeš majci još miliji biti, — govorila mu odgojiteljica njegova.

— Čemu poštenje, kad me nepoštena rodiše i tebi jadnici dadoše, da ti i ono golotinje pomognem proždrijeti.

Tvoji rodjeni sinovi, jadna moja, odbjegoše te, al' ne će Gjemo, tako mi crnog ... a moga!

Čuli majo, ne ću, vjeru!

Tvoji odbjegli sinovi kao i moji roditelji ostadoše pošteni, eto im njihova poštenja, a mi ćemo, da li Bog, žigosani nepoštenjem, živjeti kao što žive pravi sin sa svojom majkom.

Ako ikad bude bolje no danas, uzeti ću ono djevojčeta sebi za ženu, da imaš, tko bi ti žlicu vode pružio, kad mene ne bude. Jela moja milovati će te, jer kad može ... ti crna mene, ne će ni tebi srca zanijekati. —

Jednog je dana Gjemo kopao nešto bunara pred majčinom pojatom, i kad je bio već dobrano u dubinu zamakao, zadre mu se mašklin o nešto crna. Gjemo kopao i prekapao, dok ne opazi pod bijelom zemljom paklinastog uglja.

Zakopa još jače i otrgne iz zemlje crnoga sjajnog ugljena. Posabere, što je iskopao, i donese majci, da to naloži na ognjište. Ugalj se upali kao luč.

Sada se selom i okolinom prospe glas, da je Gjemo otkrio ugalj.

Jedan varošanin dodje Gjemi, da mu pokaže otkriće. Gjemo sve ispripovjedi, kako je bilo, a varošanin prijavi otkriće rudarskoj vlasti.

Nije dugo prošlo i dodjoše inostranci, da obrade taj rudarski posjed.

Danas je već Gjemino otkriće bogati rudnik, a žuljevite su ga seljačke ruke okopale i prorovale kao krtice.

Ugalj se izvaža za bogate novce, a naši ljudi tegle i okopavaju za samu koru svagdašnjega hljeba.

Pri tom je radu zaposlen i Gjemo. Radi kao malo koji; ostavio se zla običaja i kradje, pošten je i radišan.

A što bi krao, kad ima čim da žive.

Nije dugo potrajalo, da je Gjemo vjenčao svoju Jeku, koja osladjuje stare dane starici, nesudjenoj Gjeminoj majci.

Najveće štovanje i glas pravoga radišnika uživao Gjemo od svojih gospodara, pa je on danas svojim trudom dosegao štovanje i od onih, kojima je do sada samo „muletinom" bio.

Svi ga časte i štuju, kao svoga starijeg i iskusnijeg nadglednika, a on je sam sretan, što njegovi trudi priskrbješe njemu poštenje, a majci i Jeki radost uz pošteno blagovanje svagdanjega hljeba.

ČOBANI.

Po rijetkim dočićima zagorskoga kamen-mora pasu krotke ovčice, uza nje se šuljaju tužne ptice prosarice bez prosa kao i čobani bez pšenice.

Ono što je u Zagori boljega, ono su gospodske ograde, podvornice i pašnjaci. Jadnomu zagorcu ne ostaje nego grabovine, hrastovine, kruške divljakinje, jesenja i gloginja.

Rijetko je koja stopa zemlje slobodna, da zaore i posije malo hljeba za crnu zimu. Ako gdje i posije malo žitije il' uzore ledinu, pojest će mu je švraka, čevrljuga, pogrmuša, čobanka i bravarica, pa njemu opet od svega malo.

Cijelo su mu uzdanje zato ovčice, njihove dojke i topla vuna, pa ih stoga čobani i gledaju kao zenicu oka svoga.

Zagorski čobani gdjekad i zapjevaju, ne pjeva im srce, već im pjeva grlo, da oživi samoću pustoga drveta i tvrdoga kamena, što ih okružuje.

Ovan-zvonar se javlja zvonom, gdje su ovce, pa čobani mogu da užegu malo šuše, koje će ih ogrijati, dok u prikrajku udiljaju diple nožićem, kako bi radosnije dočekali Božića. Ako Božje rodjenje ne proslavi čisto srce, pjesma i ojka, ne će vino i pečenka, pa sve da je badnjak deblji od stoljetnoga hrasta.

Kad se ovce napasu, valjati će čobanima bježati daleko k napoju, a oni ne žale truda ni opanaka, već hajd daleko, daleko, kamo znaš, da ćeš Vugi, Gali i drugaricama žedju utažiti.

Dok se ovce napoje i još pobrste malo travice po ledini, i čobani će da se napoje iz baretine, po kojoj gmižu guje, žmurci, ronci, žabetine i zmije.

Žednu čobaninu sladak je i nečisti napoj, al' teško ti ga zdravlju njegovu. Spopane ga grozničina, drhtavica, pa ga u grm povali, i tu jadnik čeka, dok ne sadje i čobanica da mu se smiluje i da ga kući k ognjištu povede. Čobani čuvaju blago svoje, al paze i jedan na drugoga, da ih bolest ne umete.

Jad i nevolja, tuga i bolest čvršće vežu nego li rodbinski vez, te i čobane veže tako zajednički jad i tužna pjesma.

Nego kako je u siromašnoj i gladnoj slobodi i ptica rob, tako su i tužni čobani. Čemu pticama modro slobodno nebo, kad je po njemu prazan vazduh? Pa zato ptice i salaze k zemlji, da traže po ledini gladnu kljunu zobanja, ne nadju li ga, ostavljaju domaju i traže u tudjem kraju novi život. Tako kao da će i naši čobani. Sve nam eto bježi, i ptice i ljudi, pa će tužna Zagora do godine biti pustija i jadnija.

SIROTE.

Jutros na općinskom uredu pokaže mi sluga četvero djece, što se uz stube privinulo, da čeka, što će s njima biti.

— Najranije ih netko doveo, pa ih ostavio, — reče sluga.

Stupim k njima, priupitam ih, što im je i odakle su. Oni su me samo gledali i privijali se u ramenima. Bili su gnjusni, poderani, polugoli sa raščupanim kosama.

Jedan je grizao veliki komad crne pogače, a drugi su čekali ne znajući, što čekaju.

Na plokati bilo je sve to živahnije od ljudi, što su bili stigli na pazar. Mnogi su ulazili u općinski ured, da urede poljske štete, ili da se odazovu pozivima.

Nitko nije mario niti se obazirao na djecu. Najstarije dijete bilo je djevojče od kakovih dvanaest godina, ogrnuto debelom suknjom i poderanom košuljom. Nešto mladji bio je dječak od kakovih desetak godina, što nije sličio drugoj djeci, i odmah se moglo opaziti, da ostalima nije brat. Drugo dvoje nejačadi od pet do šest godina bila su dva polugola i bosa dječarca, jedan je od njih slatko lomio zubima kruh, kao da je Božić.

Najstarija sestra te siročadi podigne se i kao da je htjela zakriliti braću od pogleda došljaka, što su se iz znatiželjnosti bili počeli sakupljati oko djece. Djevojče bilo razvijenije

od drugih i propitkivalo, kuda vodi put u selo R., da opet povede kući nejaku braću.

— I ja ću s vama — proplače desetgodišnji dječak.

— Maja je kazala, da si ti tudje dijete, da te je uzela na othranu, pa neka se oni tamo za te misle.

Dječak se smuti i proplače.

Dva najmladja brata privinu se uza sestru i uhvatiše ju ručicama za suknju.

— Čekajte, djeco, — govorio im je općinski poslužnik, — dok dodje gospodin načelnik.

Djeca opet posjedoše po stubama i čudom stadoše pogledati na dolazeće i odlazeće znatiželjnike.

Po općinskim hodnicima počelo je da bude sve to živahnije, jedni su ulazili gestikulirajući rukama i živo razgovarajući, a drugi su izlazili razmišljajući. Činilo se, kao da je u blizini veliki roj pčela, takovi su glasovi zujanja i žamorenja iz pazara dolazili.

Općinski je poslužnik stao na ulazu i redovito upućivao zanimane stranke, kamo im je ući. Neki su ulazili u stražarsku sobu, da plate travarinu, a drugi su kod blagajnika tražili šumara i pisare, pa se je svuda opažao nered, vika i gonjenje.

Težaci nisu znali, što je nad vratima napisano i gdje je tko, već su za svaki korak propitkivali i tražili.

Pisari su se drečili na stranke, tužeći se, da oni ne mogu odoljeti tolikoj navali, a kakova im je plata da tako i rade.

U to udje načelnik sa velikom svečanom povorkom, kao da ga u triumf vode.

Veliki dugi rep svjetine, što se je za njim vukao, sastojao je od zapuštenih, gladnih, bolestnih i od onih, kojima je nepravda bila učinjena. Svi su tražili zaštite, pomoći i savjeta.

Trčali su za načelnikom, kao ovce na sol, jedni su se tužili na nevolju i prosili pripomoć, drugi su navaljivali

na susjede, što su im nanijeli štete u polju, a treći su opet tužili se radi prekoračenoga zemljišta oranjem, četvrti su pružali recepte na podpis, da lijekove besplatno prime.

Neko vrijeme je načelnik strpljivo opremao, savjetovao i nalagao općinskim činovnicima, što im je sa svakim činiti; druge je opet napućivao na sudbeni ured, no svi su tražili samo od njega zaštite, ne htijući vjerovati, da on, njihov načelnik, nije tomu kompetentan. Uporno su jednu stvar zahtijevali i čim ih je više načelnik iskreno uvjeravao, tim su oni upornije tražili ono, što im on pomoći nije mogao.

— Bog na nebu, a vi na zemlji, — govorili su.

Načelnik je bio strpljiv i ponavljao više puta istu stvar, no nije bilo snage ni uvjerenja, koje ih je moglo drukčije uvjeriti, nego su si oni to zamišljali.

U tom žamoru, metežu i moljakanju naidje načelnik na one sirote, što su na stubama sjedjele. Približi im se, pogleda i upita ih za ime i selo. Djeca se prestraše i šćućure jedno uz drugo.

Doleti sluga općinski, pa ispripovjedi načelniku, kako su te sirote jutros bile dovedene na općinu od jedne ženetine i kako djeca čekaju, da on odredi, što će s njima unaprijed biti. Sluga ispripovjedi svu njihovu crnu pripovijest. Načelnik se zamisli i uzdahne. Otare znoj sa čela, kao da bi htio one neugodne misli odstraniti. Ta gomila prošnjâ i nevoljâ, suzâ i uzdahâ bila je prevelika, a da bi je on mogao savladati; ćutio je, da je to nad njegovim silama, pa je njegova dobroćudnost i pošteno srce trpjelo videći, kako ne može da svakomu udovolji uz najbolju volju i ranjeno srce od toliko nepresušenih suza i uzdaha.

— Ta to je grozno, — reče načelnik tajniku, — ja više ne mogu ovako, kao neka morina ti je na duši gledajući ove jadnike.

— Što ja više mogu?! Što ću im ja?

Zar da nove potpore dajemo? Ta i onako su sela opterećena, da im za porez i zadnje ovce odnašaju.

Odakle? Kako, što! —

Tajnik se zamisli pomišljajući, kako težak mora da bude počasni položaj poštenoj i ćutećoj duši na ovako krvavoj načelničkoj stolici.

— Što ćemo s tom djecom? Mati im se preudala, pa ih je zapustila gore nego živina. Ni kučka ne zapušta svoju štenad, kao ono zvjerske ženetine.

— „Ta bolje da oni sami propanu, nego mi svi skupa,“ — govorila je ona ženetina jutros slugi, kad je djecu na općini ostavila.

— Što u ovakovom slučaju veli zakon? Može li ju prisiliti? Ali na što prisiliti?

Da ih hrani? A čim? —

Načelnik je sebi stavljao upite i sam davao odgovore, dok je tajnik duboko dirnut razmišljao.

— Moramo ih nekamo nastaniti ovdje u mjestu, pa makar da općina po nešto mjesečno i plaća na teret njihova sela, — reče tajnik.

— A što će na to seljani, što li će njihov glavar?

— Neka kaže, što hoće, — nastavi tajnik, — to je neophodno nuždno, ne mogu se pustiti, da od gladi pomru.

— Nuždno, da, to je nuždno, istina je, ali čitavo njihovo selo to je puka sirotinja, potreba i uboštvo. Iz njihovoga gladovanja morati ćemo da gulimo za ove ubogare, svima im je teško, ja ne znam, ja ne mogu da se odlučim na ništa, ta to je grozno!

Umuknuše.

Načelnik se trgne i očito se moglo opaziti na njegovom dobroćudnom posmjehu, da je smilovanje savladalo sve obzire i njegov teški položaj.

— Čuješ — reče načelnik poslužniku — ovo ćemo

djece u varoš smjestiti, općina će plaćati, potraži po mjestu, tko bi bio voljan uzeti ih.

Sluga ode po varoši i za malo časa bilo je desetak žena na okupu, te se stadoše jagmiti za djecom, što bi im donijela općinsku platu.

Jedna gnjusna ženetina ščapi za ruku najstariju djevojčicu i htjede ju se sobom povesti, no djevojče ne htjelo. Baba je tješila malu, kako će joj kod nje biti dobro, da će danomice imati mlijeka, kruha i púre te da će s njezinom djecom moći dobro da prodje.

Mala nije htjela od sebe pustiti svoje dvoje mladje braće, što se oko nje privinuše. Ta se ženetina naljuti, prijezirno odbaci ruku djevojčice psujući onoga, tko bi se dostojao primiti ušljivu djecu, i pobježe netragom. Nije ju dobro ni pustila, zahvatiše ju druge dvije zanatlijske žene: ajde ti sa mnom, reče joj jedna; druga se žena na tu iskesi psujući: što će s tobom u smradu i ušima.

— Ja bi nju gledala kao majka, ne bi joj falilo ni ptičjega mlijeka — nadoda druga žena.

— Što bi ti, blebetušo brbljava? — odgovori prva.

— Neka gospodin načelnik odredi, što hoće, baš će je tebi dati i tvomu pijanome mužu, da je zlostavljate kao pseto i da podje po rdjavom putu kao i kćer ti, pa da ju umorite kao što ste umorili sve ono „muladi", što je kod vas na othrani bilo.

Skoro da se dvije žene ne pograbiše za kose, boreći se, kojoj će dopasti sreća da primi jednoga nevoljnika, na čijoj bi koži i one mogle da lakše i sladje propiju ono općinske sirotinjske potpore.

Najviše se žene trgale o najstariju djevojku, za koju je svaka pomišljala, da će ona svojim radom zasluživati hranu, a občinska podpora da bi im bila dobra bestrudna zaslužba.

Općinski poslužnik ulagivao se je oko načelnika kao štene, pa je izgledalo, kao da se on zbilja „interesira" za ono dvoje najmladje djece.

Na jednom se je našlo oko djece toliko svijeta i toliko neiskrene samilosti, da su se bezazlena djeca, ne poznavajući ljudî, mogla ćutiti sretnima, na tolikoj navali, koja je samo za tim išla, da ih k sebi uzme. Sve se jagmilo, žamorilo i šaptalo.

— Ostavi ti, kumo, pusti ih ti meni, pa ne će ni tebi biti nepravedno, kako ja učinim.

U to opet stupi iz pisarne načelnik k djeci. Svi umukoše.

Lica ženâ i ljudî, što su djecu htjeli zakloniti pod svojim krovovima uz potporu općinsku, poprime izražaje skromnosti, privrženosti i ulagivanja prama načelniku. Drugi se opet stadoše preporučivati, jedna od ženâ počme uporno tražiti, da njoj ide to pravo, da primi barem jedno dijete na othranu uz podporu, te stade plačući vikati, da je njezin muž za općinu život izgubio, pa da ju općina mora potpomagati.

— Ali ovdje se ne radi o pomoći nikomu nego djeci — reče joj načelnik.

— Sve jedno, ja bi ih rado uzela.

— Ti ćeš ih umoriti, ako misliš, da ćeš sa onom jadnom potporom moći da planduješ i da se hraniš. Svakomu će se plaćati samo pet forinta mjesečne potpore.

— Ja sam zadovoljna.

— Bolje da im kamen o vratu obisite, pa da ih sve četvero utopite, nego da ih njoj date, — reče odrješito stara Bare. — Opije se kao čep, pa se zavali u gnjoj, a djeca bi onda kukala i gladovala.

Nastade trganje i žamorenje. Djeca su drhtala kao osudjenici, a najstarija sestra je plakala. Načelnik stade tješiti djecu i naredi poslužniku, da ih povede u jednu krčmu

na ručak, dok se konačno odredi, kamo bi ih smjestio. Poslije ovih prizora načelnik je još manje znao, kamo bi djeci najzgodnije bilo da ih smjesti.

Cijela ona hrpa svjetine, što se nudi, da će ih čuvati i hraniti, nije nego masa pijanaca, ubogara i sirotinje, što je opotrebila od lijenosti, zapuštenosti i alkohola, pa je u duši uništila svaku plemenitost i samilost.

Komu će da to sirotinje povjeri? Zar onim grabežljivim pijanicama, koje bi djeci ogorčile življenje, ako gorčijega može da bude na svijetu bez roditelja — branitelja?

Ta je misao načelnika uzrujavala i on je pomišljao na sretnije strane i zemlje, gdje su ovakim sirotama posvećena sirotišta i odgojilišta, a kod nas svuda uboštvo i nemar, nestašica i zapuštenost. Što će biti od njihovog odgoja? Što li od njihovih nevinih duša? Odgojiti će ih možda u zlu izgledu, u psovki, kavgama i pijanstvu.

Odgojiti će se ta sirotinja žuljevima sirotinje, dok steče krila, i onda će možda poletjeti u tudje strane, u tudje krajeve, u novi svijet, da zaboravi jezik uboštva i s time da se više ne sjeti onih bolnih dana djetinjstva probavljenih u gladu i gnjusobi.

Vrijeme će jedino izliječiti ove sirotinjske jade, a to će isto vrijeme možda stvoriti drugih bolnijih i užasnijih, nego li su ovi.

Načelnik je premišljao, zebao i trpio. Bili su to časovi, u kojima su suze kišile po njegovom licu, kad bi pomišljao na svoj poziv, pa mu se je činilo, da bi počinio zločinstvo, kad bi htio izbjeći načelničkoj stolici, samo da izbjegne toj zanoveti. On je ljubio onu čast ne s časti, nego radi pomoći, koju je ćutio da mora pružati, samo je sebe žalio, što je u nemogućnosti, da svemu doskoči.

A ljudi su ga gledali i uzdisali prama njemu: pomozite, teško nam je, gladujemo, umiremo, pružite, dajte, smilujte se. Kad bi trebalo, znao se je načelnik u plemenitoj namjeri

i okositi: radite, uprite, maknite se; život je težak, a lijenost je ubitačna. Korio je svoje ljude jakošću svoga dubokog uvjerenja, no natražnost i bezbrižnost urodjena našim ljudima sveudilj je cvala, a bijednici su slabili i blijedjeli, dok ih ne bi najlagnji nasrtaj bolesti srušio pod hraste.

Jednoga se dana one sirote nadju kod jednoga crevljara, što ih je bio primio na othranu za ono škrtih novaca, što im je bilo dosudjeno. Tu su grizkali kruh i lomili púru pomišljajući i na gladnije dane, što su oni u selu proživjeli.

Već su se privikli životu varoškomu i stali izučavati zanat.

Tako su boravili desetak godina, svedjer kod jednoga „gospodara", dok ne stekoše krila. Sada se razbjegoše po širokom svijetu, po domaćim i tudjim krajevima; danas već nitko ništa ne zna, u kojoj strani svijeta živu ove nekadanje sirote, koje zaboraviše svoje ubogo selo, što je iz svog uboštva njih odgojilo.

ORANJE.

Nad širokim poljem podiže se kao krov veliko otvoreno nebo sa jasnim veselim suncem proljeća. Zrak bistar, a zemlja crna.

U selu je sve mrtvo, nigdje živa stvora, do ono peradi, što po džubrištu prpa, i ono pasâ, što réže na nepoznate došljake.

Po zatvorenim kućicama čuje se kmečanje osamljene sitne dječice, što se ogrnuta dronjcima previja po bešikama, koje leže uz ognjište, dok oko njih gude svinje i predu mačke. Cijelo se selo razbjeglo kao mravinjak po polju.

Većina težaka ore tudje oranice gojne. Po tim gospodskim gojnim oranicama još gojnije se blago bani i puca zemlja, zadire se ralo u dubine.

Na drugoj strani mršavi volovi lagano klipsaju pod drvenim jarmom i plugom i oru težačke trude, po kojima će se posuti žitije, ne će li iz njih što proklijati.

Sastanu se susjedi na jedno ralo pa privežu na njemu ono gladna koštunjava blaga. Konji i volovi su mršavi, zglobovi im vire, a rebra se pod kožom dižu, kao da žele da ih prebrojiš. Upiru jadne težačke ruke u zemlju i teško površno oru ono svoje gladne prljužine, dok se na drugoj strani gazda-kamatnik bani, gleda i razgleda sretan, kako će mu brzo oranice pozelenjeti i kako će zlatno klasje samo njemu šuštiti, kad ga budu težački srpovi rezali, da ga odvedu u njegove nezasitne hambare.

JEDAN KOMŠILUK.

U jednoj udolici pustoga zagorskoga krša ušuljao se jedan komšiluk sa nekoliko ševarica, koje su i u Zagori rijetke. Zidovi u suho sazidani kao gomile, pokrite su crnim čadjavim ševarom, kroz koji se šulja dim, te potamnjuje i ono malo vedrog obzorja, što se još čista medju onom gnjusobom vidi. Svaki pedalj zemlje ili je džubrište ili je glibina, što je krmad izrovala ispred kuće. Nešto podalje kućâ vidjeti je četiri crne zidine bez krova, štono je ga sinoć oganj uništio.

U kolibama još kao da živu stanari. Lica su im iz carstva smrti, straha i sudnjega dana. Nekoji od njih izlaze iz tih kolibica i slabašnim rukama vuku za sobom svoje mokre dronjke i odrpane kabane, da se pokriju od leda. U blizini tih kuća nema ništa no debeloga trnja, tankih drača i oštroga kamenja. Njihova lica kao da pristaju toj prirodi. Potezi su im tvrdi, oporni, strogi i jaki, kao u onih, koji su već više puta bili osudjeni na smrt. Ti su potezi uvijek stalni, nepomični oni su uklesani u kosti, jer i nema na onim lubanjama nego kosti i crne kože, posute crvenim mrljama, što ih je grozničina u svojim zadnjim posjetima nadarila. Goli, odrpani, zaprašeni i zamazani gledaju oko sebe, ne pitaju i ne traže ništa, kod njih želje nikakove nije, oni je ni imali nikad nisu. Ogledaju, što se to zbiva u njihovom komšiluku, i za čas opet se vraćaju ševaratim dvorima.

Udjem k njima.

Svi polegoše, stanari dviju koliba u jednu: starosjedilac i došljaci iz izgorjele kolibe. Cijelo tlo bijaše pokrito ljudskim tjelesima. Ja sam od jednoga k drugomu hodao, koracajući preko njih kao u vrijeme iza ratnoga pokolja.

U najzadnjem zakutku tog uboštva ležala je jedna majka i gorjela najvećom žestinom ljudskoga krvnog plamena. Jedno petogodišnje dijete golo došulja se toj majci pod dojke i stade joj žvakati i cijediti ono, što je još bolest ostavila. — Djeca su bila kao živi kosturi, sa nadutim drobovima od malarijskoga dalka i sa dva živa oka u polumrtvim tjelesima. Pitao sam i govorio, no odgovora nije bilo. Neka tišina, ispod koje viče zemlja i kamenje, da će se, rek' bi, svijet prosjesti.

— „Povalila nas bura" — reći će jedan bonik, koga je zahvat pustio.

— „Sve bilo utišalo, groznici ni traga, kako je ovo puhnulo, eto ti nas svih kao pljeve na zemlju, lezi, dok te ne odnesu ukopu. Ne znamo, od čega li ovi umet, vode ima, al' se po njoj bane crvi i crvići . . . Dok mi ovdje ležimo, polje čeka, al se rada ne dočika, pa ni nami púru ne obećaje".

— „Oranja i nije treba ove godine" — nastavi posmješno drugi, — „jedan može za svih da uskopa ono groblja . . ."

Neki razgališe prsi, neki se prevrnuše, a drugi posjedoše; — jedan samo se nešto jače trgne, jekne i izdahne kao od šale, a besjedio je nà sad, koliko bi dlanom o dlan udario.

— „On barem ima čast da je na knjizi ovogodišnjih mrtvih našega sela s t o i p r v i" — reče arambaša.

Izidjoh iz kolibe i kad sam nebo opazio, sjetio sam se, da sam na zemlji, u našem kraju, ali mi je bilo čudno pri duši, kad sam pomislio, da ovu „lijepu našu domovinu" nitko ne ljubi.

DVIJE ZVIJERI.

Skupi snagu srca, pa zadjimo u ono zakutno seoce dalmatinskoga zagorja, što leži podno Svilaje. U tom selu u zatišju samoće na kamenoj vrleti leže u blizini dvije ševarice. Po izvanjštini su, kao da ih je jedna ruka gradila, rekao bi, izabrane su iz carstva sirotinje i uboštva. U jednoj kao i u drugoj — nejakost i bolest.

Te sirotinjske kolibice daleko su od svijeta, ali nisu od zla srca. U njima živu najteže boli, što samotare zateći mogu.

U jednoj kolibi majka sa dvoje poderane blijede djećice leži bolesna na malo slame, posute po mokroj kolibi, gladna i neliječena, beznadna i osamljena. Ima i svoga čovjeka, al' čovjek nije čovjekom, jer haje i ne haje za nju i za djecu svoju; a tko će, ako ne će on, pa ni on. . . .

Daleka je pravda božja, al' k njoj se lako dodje!

Do bolesne majke gori oganj i grije ono suhe kože, koju krv već ugrijati ne može. Djeca posjedala oko ognjišta, slušaju boli majčine i ucviljena čekaju oca svoga. Uzdasi padaju, suze vrve, a noć i san povali djecu uz oganj kod majke.

Prvi pijetli stali tjerati noć, al' djeci oca a majci muža svejedno nije. Jadna bolesnica čeka, tko bi joj usne vodom okvasio, tko bi je u tuzi k srcu privinuo, al' nema nikoga. Svitanje je sporo, a čekanje dugo, pa svejedno Marka nije i nije. I u tom čekanju zbudi se kad i kad ono nejačega djeteta, proplače i zazove majku. Majka čuje, al' bolje da i ne

čuje. Plač djetinji je sve to silniji, a majčina bol za neutješenim djetetom sve to jača. Onaj stariji se prene i digne te privine mladjega majci, da u suhim grudima utaman majčina mlijeka traži. Al' u majke ništa, no velike smrti, što eto ide . . .

Opet djetinji plač odjekne samoćom, a iza plača iznemogao san. Kamenje bi se maklo, da može.

U drugoj kolibi, što leži u blizini, sličan čemer vlada. Troje djece spava bez majke uz bolesna oca, koji se bori životom, što djeca u snu ne opažaju nit' shvataju. Sinoć ih je sve troje majka legla i pošla, da napoji blago, pa još je sveudilj nije. Bonik čeka svoju krasnu Jelu i stenje, al' je eto nema. Danas mu je teže u prsima, srce strepi i odjekuje strahom po noćnoj samoći, u glavi čudno tišti, a nešto će kao iz grudi da iskoči. Daleko nedokučivo čekanje sa nemirom, bolešću i strašnim mislima, kojih do sada u životu bilo nije. Zaman čekanje, zaman tugovanje; njegove slatke Jele nema pa nema. Svane dan, al' svojim kućama ne osvanu ni Marko ni Jela.

Tako minuše dugi dani, dok bolest, samoća, zapuštenost i crne slutnje ne ugase dva života u onim susjedskim sirotinjskim kolibama.

Djeca nejaka ostaše osamljena kao odsječeno granje, kao ptići, kad im razbiju gnjezdo, i tu na ledini čekaju roditelje, da ih gladnu i nejaku napitaju i poglade, al' ne bilo glasa ni traga živim kao ni mrtvim roditeljima.

Jednoga dana se ta nejač smisli i zajednički — obitavaoci dviju koliba — odoše preko drača i kamenja u daleki svijet, da traže svoje mile. Jedni vapili za majkom, drugi za ocem. Iznemogli stigoše do gorskih staja i legoše, da opočinu od umora. Jutrom se ogledali po dalečinama, nigdje glasa ni života, običajna samoća gluhoga kamenja i oštroga šikarja. Odoše dalje.

Uz jednu špilju opaziše svoje blago, jedan od djece upozna ovce, pa dozove Zrnu, Mrku i Galu. Blago poplašeno pobježe špilji. Djeca kao oslobodjena polete za blagom u špilju, kad u špilji jednim otac drugim majka zagrljeni.

Djeca stala u čudu da gledaju taj prizor, koga ne mogoše shvatiti. Marko i Jela kao preplašene zvijeri odrinuše djecu i poletješe daleko u svijet . . .

Ucviljena je siročad tumarala, a dvije zvijeri se više nikad ne povratiše onim kolibama, jer su se bojali, da oni zidovi ne progovore.

KRUPA.

Planinom, stijenjem i kamenjem vučem se na mršavom seljačkom kljusetu, da razgledam ono jadnika, što je u selu poleglo.

Ravnica pustoga, hladnoga kamenja obrasla je gdjegdje trnjem, šušnjem i dračom; otava i paša je progorjela, a grabovina i hrastovina je zakržljala, jer su je koze pobrstile. Na nebu oblaci mali i veliki, a nad zemljom prazan vazduh, po komu lebde slutnje iz samoće, zaboravi i straha.

Velika praznina, iz koje nije izlaza, titra nekim tužnim bitisanjem, a doci, ograde i putevi čekaju čovjeka, da ih oživi.

Ljudi idu samotni i mučaljivi, a priroda odiše bolju ljudi, koji ju obitavaju.

Nema cvijeta, ni zelenila; ništa do straha, što lebdi vazduhom i pobudjuje strepnju u onima, koji prirodu razumiju.

Blago je ukroćeno gladom, a ljudi suhi, tanahni i mučaljivi, stoje krotki kao ovce. Ne vide oko sebe ništa, niti su svijesni goleme nepravde života i gorčine propadanja. Skromno i ustrpljivo naučiše se takomu životu.

Po zraku dotitra kakav čobanski glas, prekinuta ojka ili zvono krda, što za pašom tumara.

Vode nema, jer je kiša u zaborav išla. Po docima, ogradama, poljima i vinogradima, medju kršom vrzaju se seljani, da načupaju trave i urede ono poljskoga siromaštva.

Pustim seoskim putem susresti ćeš danomice svećenika, što nosi pomazanje umirućima, a grobara-zvonara, što ga prati. Po selu je sve blijedo i patničko, a po nebu je sve

oblačno u daljini, kao da bi se iz oblaka jadni tužnici imali nadati dobru.

Sve se skromno miče i tumara, a patnici čekaju dolazak crnijih dana.

Nigdje traga posmijehu i radosti života.

Perad oblijeće džubrišta, psi laju iz običaja, a blago krotko tetura se nemoćno k stajama.

Umorne neve nose iz daleka na zgrbljenim ledjima nečistu vodu, punu gamadi i crvića, što su iz blatnih baretina izbukljale, a starešice osiguravaju sirkova kruha i púre za okrepu.

U predvečerje koracaju zgrbljeni seljaci sa rada, da se odmore i bace na zemlju odjeveni, potni i iznemogli.

Po kamenju i ravnicama počne i suton padati, dok ga ne proždere noć sa svojom crninom bez mjeseca.

U kućicama svijeće nema, nego tamnoga snatrenja na javi i crnoga snivanja u spavanju.

Dok umornici otpočivaju, nakostruši se nebo oblacima, posakupe se sve nebeske vode, protaru se i stanu bljeskom i grmljavinom da bude radenike.

Čeljad se budi, krsti i strepi.

Kiša zapljušti žestinom, a gromovi zaore žešće, dok se i voda ne utvrdi, da težinom pade na ono jadno zrnja groždja, pa da ga potare i uništi.

Ljudi drhću, vape i mole, a žene čupaju kose i plaču. Djeca nemirno osluškivaju, kmeče, dok opet ne usnu.

Zrnje pada kao goruća taneta i pali jadnike do krvi i srca.

Pljusak i udarci odzvanjaju pločama, a kuće odjekuju . . . Krupa se iskali do mile volje, dok god ne ucvili ono jadne siročadi.

Jutrom osvane dan, kao da ništa i nije bilo, a seljaci po kolibama i ševaricama kvase suzama žulje, što su eto utaman ponarasli.

LUDA.

Po selu se verala luda kao kakova uhoda ili kao strahotna paklena prikaza. Bježala je od ljudi, tjerana životinjskim nesvjesnim strahom. Polunaga, crna i mršava, kao kostur u letu, skakala je s pojate na kuću, s kuće na zidine, sa zidina na stabla; vikala je, stenjala, kričala i urlikala. U njoj ne bijaše ništa ljudsko, — luda, životinja, vegetabilna biljka . . .

. . . . . I ona — bila je majka.

Kad je jednom nasred ceste opazila u tudjim rukama svoje dijete, pograbila ga je, ogrlila i najvećom majčinom nježnošću privinula ga grudima i podojila svojim jadnim, ludim, materinskim mlijekom. Kako je to sve bilo nježno, ljubazno i puno srca i ljubavi! . . .

Suhi prsti lude majke prebirali su plavu kosicu rodjenoga djeteta, ljubila je nožice i ručice, a grlila uvojke. Oči su joj gledale bijesno unaokolo, kao da se boji ljudskih prilika, što se oko nje skupljaju.

. . . I luda majka je opet bježala od ljudi kao zvijere od lovca oboružana prahom i olovom; luda majka se je bojala ljudi; nije znala, zašto, ali je bježala . . .

Bježala je poljem, šumom i kršom. U tom je ognjenom bijegu čvrsto, žarko i nježno pritiskivala na grudi rodjeno dijete, pa se činilo, da je sve ljudsko u njoj bilo mrtvo, samo i jedino još živi u njoj — majka.

ČUDAK.

Stevana Vodogaza su zvali u selu čudakom.

On nije jutrom ustajao, a večerom lijegao, već je gdjekad večerom ustajao, a jutrom lijegao.

Stevan nije imao običaja nego svoje volje.

On bi svaki svoj posao započeo u petak samo zato, jer su drugi govorili: „petak rdjav početak“.

Nedjeljom nije mijenjao svečana odijela ni rubenine, ne zato, što su to drugi činili, već stoga, što je njemu bio svetačni dan samo onaj, u komu je on sretan bio.

Oblačna, dosadna ili tmurna nedjelja bila je njemu danom rabotnim, a srijeda, petak ili ma koji dan bio je njemu svetačnim, samo kad ga je sunce i veselje pratilo.

Jednom se desio slučaj, pa sam u polju susreo Stevana, kad sam k boniku hodio.

— Pomoz' Bog, Stevane!

Stevan pogleda i ne odgovori, već je dalje gonio volove po brazdi, da mu ne bi zašli s oranja.

— Dobar dan, Stevane, — nastavih opet.

— Vami će biti dobar dan, no meni je ovdje orati, — reče osorno Stevan.

— Čemu si ti taki, Stevane!

— Čemu?! Nevolje, bolesti, koliko 'oćeš, pa još k tomu eto vas amo . . .

— Ta, božji bio, radi bolesti i dolazim.

— To i je ono zlo. Bolest 'oće da uništi ono kržljavih kukavica, a i oni nesretni vole da ih nije, nego da onako živu, pa vi dolazite, da im život vratite.

Što se nijeste za njih starali, kad su pucali od zdravlja u gladu i nevolji? Sada, kad ih je nevolja bacila u bolest, da se riješe toga kukavnoga života, vi dolazite na trošak sela, da ih ozdravite i istrgnete iz zagrljaja smrti, pa da ih opet povratite uboštvu i jadima. Pustite vi bolest, neka ona vrši svoju i pročisti ovo jadnoga sela barem od ono siromašnih kržljavaca.

Ako ćeš koga liječiti, valja tresnuti kesom, a kad je prazna kesa, i život je suvišan.

Najgora seoska bolest su vaši varoški nameti, općinski, ljekarski i bolnički. Ti nas troškovi gore umetoše nego li bolesti. Jesi li jak i snažan, odoljet ćeš bolesti, ali vama ni vrag odolio ne bi.

Pa što od toga imamo; zaista i sami znate, kako je novac slabo uložen u liječenje. Imamo po kojega jadnika više, koji bi bez bolnice i ljekara bio prištedio selu trošak, a sebi stekao boravak sladji, nego li mu je današnji u onoj gnjusnoj škulji punoj svake gamadi, gnjusobe i crne gladi.

Stevan pljucne u šake i htjede da nastavi oranjem.

— Nu-der Stevane, što bježiš, izorat ćeš, dugo je do sijanja.

— A šta bi vam više kazivo. Da vas zapitam za bolest, što me mori, malo biste mi pomogli, jer svaki vaš ljekarski predpis valja ljekarniku platiti i predplatiti.

— Što ti je?

— Nekakva me se grozničina uhvatila, pa me led trese, baš ko djavo što je mlinara treso.

— Evo, Stevane, uzmi ovijeh kinina svaki dan po dva, pa ćeš pritrgnut grozničinu.

Stevan se nećkao da ih uzme.

Ja povadim još nekoliko, pa mu ponudim.

Stevan ne će pa ne će.

— Pa čemu vi to meni darivate?

— Eto tako, znam, da ti je teško potrošiti.

— Žalite vi mene ko i oni varoški trgovac, koji je jednomu seljancu prigovarao, da mu je kapa gnjusna, pa da kupi novu. Seljanac ne htio, jer da nema gotove pare pri sebi. Trgovac mu ponudi, da mu može platiti, kad ga volja. Seljanac uzeo kapu i ne platio je. Minula i deseta godina, a čovo zaboravio, da duguje za kapu. Kad jednoga dana prima on teskeru, da plati 28 forinata, što duguje trgovcu. Seljanac ti se moj mislio i premišljao pa zaključio, da on ne duguje nikomu ništa i ne htjede radi obraza i sramote da ode sudu. Trgovac dobije i počeka opet pet šest godina, dok mu isplati ono, što je on od suda dobio. U kratko rečeno kroz petnaest godina moj ti seljanac za kapu izgubi podvornicu. A ni vaši kinini ne će biti skuplji od one kape.

— Stevane, nisam ja takov!

— Nit vas kudim, nit vas hvalim.

— Vaši varoški kamatnici i trgovci su opustošili ovo krajine. Vidite li pod onom gredom na brijegu one porušene zidine bez krova, po kojima se žure ćuci, vrane i netopiri. Tamo su nekoč boravili naši imućni težaci, koji kašnje radi nevolje pobjegoše u tudjinu, jer im je nestalo kuće i oranice, polja i pašnjaka. Odniješe im trgovci ognjište i krov za malo hljeba, što su se za crnih godina zadužili, da ne poginu od gladi, pa jadnici odoše u daleki svijet, da traže novi život.

Mi se svi vas iz varoša bojimo, ja vam to čisto kažem, pa bilo vam žao, bilo vam drago. Štogod vi dajete, otrovom posipljete. Dva su puta na me nasrtali varošani. Dva su me čuli ovako govoriti, al' ja bih za moje riječi glavu izgubio, al' ih progutao ne bi. Seljaci su me za ovo čudakom prozvali.

— A što vi velite? Da me vi na koncu ludjakom ne nazovete i u ludnicu strpate.

— Ne boj se, Stevane, dobro ti govoriš, samo su tvoje riječi gorke, jer ima u njima i po nešto istine.

— Vi ni gorkih riječi trpjeti ne možete, a kamo li mi, koji trpimo život gorčiji od pelina, — zaključi Stevan i prihvati se pluga.

NA GROBIŠTU.

Brzo će eto vrijeme doći, pa će se valjat seliti, — govorio je starac Ivan.

Pred koji mjesec dao uzidati grob, i dok su zidari radili, Ivan je donio nekoliko čutura dobrog vina, da proslavi gradjevinu svoga „stanovanja". Bilo je tu veselja i pića, a kad je ljekar mimo groblje k boniku hodio, znao je Ivan da se našali: „ele ne ćete na meni ništa dobiti, dok je ovoga — pokaže čuturu. —

— A čemu ti onda grob?

— Trebati će, kad ne budem više mogao piti.

A kad je zvono na grobištu zazvonilo sprovodu, što je iz sela hodio, lati se Ivan čuture, pa ju iskapi od jednog oduška, kao da je htio jednim mahom ispiti sve glasove i zvukove zvona i njegove rabote.

— Pijem brate, da ga ne čujem, i nazdravljam onima, koji budu o mojim osminam ovako pili.

— Ded pijmo; ljekari doduše vele, da je i vino otrov, no mora biti posve lagani otrov, jer ima osamdeset godina, što ga pijem, pa eto još me nije otrovao.

— „Pijmo, braćo, vino rujno, pijmo!..."

U to stigne i seoski sprovod u grobištnu ogradu.

Fratar omjeri strogim pogledom starca Ivana i njegovu čuturu.

Starca ne smuti ni ukorni pogled, ni otvoreni grob, već ravno s čuturom pridruži se maloj povorci, te vrcem podje k okopanoj jami.

Uz jamu na zemljanom humu bilo je poredano pet lubanja i rukovet mrtvačkih svakovrstnih kosti. Za vrijeme opijela Ivan je bio tih i pobožan, kad i kad je pogledao majku, koja je za vrijeme opijela poplakivala, i ako je fratar bio naredio, da se ćuti, dok opijelo traje. Netom je fratar izmolio, začeše uzdisaji majčini biti sve to jasniji, pa si mogao iz njih razabrati veliku bol, što prodire kao iz zaklana srca, a gubi sa u plač i jecanje, koje davi:

— Ajme meni žalosnici! — — — —

— Ajme srce otrgnuto!— — — — —

— Crna zemljo dušmanice, prisjelo ti srce moje! — —

Svetim poštovanjem, kojim se časte mrtvi, položiše pokojnika u zemljani grob, i dok ga po običaju polivaše vinom i uljem, starac Ivan izlije sve, što je još u čuturi bilo. pa se zamisli.

Oko mu je palo na lubanje, i on je nepomično gledao i razmišljao.

— Što si se, Ivane, zadubao, čemu piljiš tako u to košćurinâ? — upita ga susjed.

— Eto tako; osamdeseta mi je na ramenima, pa kako da ne poznam i ove podzemne stojnike.

Ivan je još neko vrijeme buljio očima u one suhe kosti, kao da je iz njih htio nešto da pročita.

— Vidite, gospodine, — reče mi, uzev jednu lubanju sa zemljanog humka. — Ovo vam je glava Stjepana Nedoklana.

— Po čemu to sudiš? — upitam.

— Po čemu? Ta vidite mu lubanju prepiljenu od ljekara; on je poginuo baš na dan Božića, kad je ono bilo rodilo vino obilnošću.

Pogledam lubanju i u istinu vidjelo se je, da je kod lječničke razudbe bila pilom prerezana.

— A ova druga, — nastavi Ivan, — ovo vam je glavurina Bariše Šimunova, one stare lole. Pogledajte mu donju

čeljust. ovdje ga je udario kamenom Aćim Petrov i prelomio mu čeljust, a Bariša kao lola preživio poslije tog udarca još dvaestak godinica.

Na donjoj čeljusti te lubanje opažala se košćana oteklina — callus — gdje je kost bila srasla.

Ivan se nasmije mojemu čudjenju i ode.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Kad je došlo vrijeme, koje je starac odavna očekivao, ne htjede lijeka ni pomoći, već zamoli fratra, da mu se pomoli, da ga uredi i pripravi za novi život.

— Samo da mi je još danas umrijeti, — govorio je starac slabašnim glasom.

— Čemu baš danas? — upita ga fratar.

— Eto, oče, znate, danas je četvrtak, pa bi želio, da o mojim osminama ne bude posta. Moji vam se petkom i subotom ne bi omrsili za žive oči.

Čemu bih ja bio utaman gojio kezme i čuvao vino za svoje osmine, da u posni dan umrem? Bog će mi se smilovati i uslišati ovu zadnju moju želju.

Na novom grobu, štono ga je za života starac Ivan sebi sazidao, slavili su ukućani i komšije vesele mrsne osmine, a pokojnik kao da je pod pločom uživao slušajući, kako njegovima lagano niz grlo vince teče slaveći njegovu uspomenu.

KRVAVA LJUBAV.

U sunca granivanje pade Ivo Bijelić sred svilajsko kamenje, da čeka svoju ljubu. Oči su mu vatrene i bijesne, nutrina je skučena, a srce tuče, kao da će od straha da pukne, pa ne bi rekao, da ga je tamo ljubav dovela.

Sjede na kamen, na komu se čobanice sastaju na odmor i čekanje.

Daleko iz sela čuje se ovan-zvonar, što predvodi stado, koje se žuri na pašu. Sunce je pokrito oblačinama, koje obećavaju suhoj vrleti kišu; a vazduh je nekako nujan.

Stado prebire nožice i hoda, a za stadom čobanica Jeka. U rukama joj preslica, a pod crnim obrvama dva djevičanska oka. Na licu stidljivost, koja se gubi iz bjeline u rumenilo, a ljepota struka i pogleda kao da i nije za ljudski dodir. Da ti je poljubac sa onih usana, srce bi ti se rastopilo od dražesti i miline. Gledaj i ne diraj! — — —

— — Bog bi znao, odakle je ono krasne „ciganske“ čobanice amo i stiglo. Previja se pod skokom i korakom kao da će poletjeti, a kad je gledaš, sve te nešto pali. A bijela je, brate, kao prebijeli snijeg, što na Svilaji po vascijelu godinu ne okopni.

Trne Ivo i boji se Jekine ljepote; nikad joj nije kao danas ravno u oči gledao.

— Jeko, zlato, pogiboh s tebe, Jeko, gdje si mi ti?

Jeka proplače, obrati se strašivim pogledom k selu, kao da se boji, da ju tko ne uoči s Ivanom.

— Ive, dušo moja krasna, nemoj k meni, ako Boga znadeš. —

Ivo protrne, skoči i ogrli Jelu, pogleda ju i proplače kao dijete.

— Nemoj Ive, tako ti poštena srca i dobrote tvoje, nemoj, mani me se, bit će krvi iz ljubavi naše.

Ive je dobro shvatao njezine riječi, plašio se svoga zanosa i njezine ljepote. A kad je pomislio na Lazu Prara, koji je posjedovao četiri vola orača i dvije stotine ovaca, pogledao je u pripašaj i protrnuo.

— Ivo, moji 'oće da me vode u nedilju crkvi, da vjere mijenjam radi Laze; lako bi ja vjere promijenila, da je s vjerom i srce promijeniti. Ivo, srce me steže, da tvojom budem, al' što ćeš, red je starijega slušati.

— Jeko, Bogom ti se kunem, il' mojom il' ničijom.

Jeka se nećkala rad oca, rad majke, rad braće.

— Čuješ Jeko, a ti bež sa mnom!

— A kud bi ime moje?

— Jeko, bliže mi stupi, Jeko, sladja si nego li med.

Dok ju je cjelivao, trgne iz pripašaja oštrac nož i jednim žestokim udarcem probode lijevu mramorsku grud čobanice.

Jedan mogući nasrtaj krvi brizne iz rane, a Jeka pane u vječni naručaj ljubavi i smrti. Ivo je strastveno još dugo cjelivao grudi i krv, dok ne obrati oštrac proti svomu srcu, da probode svoju grud. Brizne krv, al' jakost Ivina života nije bila uništena.

Ivo onesviješten pane uz mrtvu ljubovcu.

Dok je Jekin život bio časkom u blaženstvu ugašen, Ivo se borio, da izmakne životu i osudi, no život je bio jači od smrti.

Dodjoše čobani i rastaviše ljubovnike.

Jeka je ležala okružena svojim ovcama i drugaricama u najljepšoj svojoj bjelini i blaženstvu, pa kad ju svukoše,

vidio se na lijevoj strani kraj srca jedan krvavi koral, kroz koji je projurila ljubav, krv i život.

Dodjoše, da vide ranu i srce umoreno ljubavlju i oštracem.

Liječnikovi noževi su strepili, da ne pokvare blaženstvo Jekina mrtva lica.

Kad je nad Ivom osuda pala, on je zavidio svomu uzničkomu drugu vješala.

PREKASNO!

Proljetno božje sunce zapeklo, kao što to samo ljeti običaje.

Vedrina, toplina i posmjeh mirisave prirode, da ti se čini, danas baš ne može da bude nigdje neveselo kod ovakoga božjega sjaja.

Prolaziš mimo procvale bajame, lozje i šikarje nizbrdicom u duboku nizinu, po kojoj su polegle prostrane oranice nikle zelenilom.

U prikrajku pod brdašcem okupile se sitne seljačke kućice i dimom javljaju, kako je danas svetačni dan, kad se objed u kući vari.

Kad kola stignu kućama, okupe se svi komšije, da doznadu, čemu kola trču k njima.

Svi se mučke poredaše pred kućama i stajama, pa učtivo i po nešto bojažljivo pozdravljaju gledajući jedan drugoga, kao da se žele opravdati.

Ženama su djeca obješena o dojkama i naručaju, a muškarci divaneći razgledaju konje.

Ja ravno za pratiocem, što je na svu prešu po me u varoš skočio.

Nisam trebao bojati se, da ne bi i sam kuće našao, jer se iz daleka čulo, kamo je meni ići.

Tamo, gdje je plač, vriskanje i jauk, tamo me trebaju.

Kuća crna od čadjava ševara, rekao bi, kao da svojim oblikom i crninom plače i zove pomoći.

Usred prizemnice te kuće dva su tronoška, na tronošcima daska, a na dasci dijete u svečanom odijelu leži mrtvo. Kad me ukućani opaziše, stadoše da glasno nariču.

Ja se u čudu zagledam ne znajući, što da činim.

Nad jedincem majka nabraja iz dubina, da bi kamen pukao.

Vatrene riječi materina srca lete po plaču, kakovih poezija jada malo poznaje.

Popostanem.

Ćutio sam se suvišnim u tom času.

Otac podigne maramu s djetinjega lica, da vidim, što je zgubio, pa da sudim, ima li zašto da tuguje.

Djetetu je moglo biti kakovih osam godina, lice mu je bilo posmješljivo, a mrtve oči bile su širom otvorene, kao da su htjele sve razgledati i uočiti prije nego se za uvijek zatvore.

Majka skoči, slegne se nad mrtvacem i utiša na čas plač, pa se je činilo, da mrtvomu jedincu nešto šapće.

— Prekasno, brate, — rečem ja otcu.

— Prekasno, — odvrati otac guleći svoje kose.

— Išao ja po svećenika, a on mi naredi, da mu djetinju odoru donesem, pa da će pred njom djetetu za zdravlje moliti.

— Ja poslušao i čekao božju pomoć. Tako prodjoše dva dana.

— Iza toga uzeh ja ponovno djetinje odijelo, da ga nosim daleko k drugomu, pobožnijemu svećeniku, ne bi li možda njegove molitve uslišane bile i djetetu mi zdravlje vratile.

— Uzaludne bile moje nade i želje.

— Strah pred smrću svakim danom rastao.

— Nestalo ga je — reče mi jutros očajno žena.

— Pošalji po ljekara, ako je još na vrijeme.

— Ja poslao na svu prešu, vi eto došli, ali prekasno, gospodine, — zajeca otac.

JADIKOVANJE.

Došlo je doba vršidbe, pa se razbjeglo sve zdrava i odrasla po polju, da sabere ono škrte ljetine za crnu zimu, što se eto spravlja.

Po stanovima je pusto svuda, samo nije tamo, gdje je jadikovanje, bolest i nejakost.

Bolesnici i djeca su pozatvarani u kućercima, a zdrava je čeljad za poslom.

U kući Boje Šparove je plačno i sumorno, jer bolest i nejakost teško skupa bitišu, a jad od patnje i nevoljne samoće prodire oštro kroz ćutljivo ljudsko srce. Po sirotinjskoj kućici Bojinoj razbacano je sve kao u stanovima umirućih. Ognjište je hladno i pusto, jer ga se od davno nije užizalo, a susak, vučija i vidro rasušiše se, jer je po bunarima nestalo vode.

U toj kući pružila se tamnina rad zatvorenih pendžera, pa je teško uočiti ono sitne zipke, u kojoj leži djetešce. Oko djetešca vrza se svinja sa petero kezmića i bjesomučno ropće nad praznim koritom.

Dijete se budi, kmeči i skiči, al zaman.

U prikrajku kućice leži čemerna Boja u svojoj ljutoj potrebi i bolesnoj ognjici, pa ne čuje nit' razpoznaje djetinje od svinjskoga vriskanja.

Ta je uboga kućica u samoći, tuzi, zapuštenosti i crnini. Oko nje je tvrdo bešćutno kamenje i velika pustoš — —

Vani još sjaje ljetno sunce, što grije kamenje i raspaljuje suhu zemlju, po kojoj je progorjelo sve do čokota.

Uboga se Boja prevrće, kao da iz polusna bolesti i slabosti iz daleka nesvijesno raspoznaje metež i žamor, što joj pod krovom odjekuje.

Bolest ju drži prikovanu krevetnoj slami, a želja ju mori, da utiša nemir gladna djeteta i bijesne krmadi, al' želja ostaje željom, jer nemoć je jača od volje.

Na jednom vatreno se skoči krmača k zibci i zvjerski zgrabi zubima djetešce iz bešike, pa ga raznese po tlu, da š njim okrvavi zube i da utiša glad. Dijete zaskiči, pa umukne. — — —

Svi se kezmići survaše k majci, da i njima podade čerek hrane. Pod zubima zvijeri, pobješnjele od gladi, škripale su kosti djeteta.

Bolesnica se nekim čudom po nešto razvedri u misli, protrne, osovi se i pane . . .

Kad na jednom neka neočekivana snaga projuri bolesnici živcima i mahom zadobije nešto snage, pa se pridigne do krvničke zvjeradi.

Iztrgne polumrtvo dijete iz krvavih svinjskih zubi, pa ga obujmi majčinim žarom kao spašena utopljenika.

Cijelu desnu ruku do lakta svinja je otrgla djetetu i još ju je žvakala škripanjem.

Majku je taj škripot davio, pa je nesretnica ošinuta grozotom, strahom i bolešću čvršće sebi privinula dijete, što je sveudilj krvarilo.

Tako ostade kao gromom ošinuta tužna majka s djetetom okrvavljena, dok ne stigne djetinji otac s rada.

Silnom žurbom jadnik se otac skoči i doleti u varoš, da me dozove. Zakle me jednom riječju i pogledom, da odemo u pomoć, a da će mi Bog trude naplatiti.

Majci nestane bezsvijesne ognjice. U to nadodjoše jadi iz spoznaje velike gorčine i nepresušne suze . . . .

Otac je gledao, treptio strahom, kao da je čekao, što će biti iz te grozote.

Majka je cjelivala dijete i zaljevala melemom majčinih suza grdnu ranu jedinčeta.

Kad smo bili na ulazu kućice, krmača stane pred majkom i djetetom, kao da ne da svoga plijena, te je prijetila roptanjem i ujedom, dok je ne odagnaše.

Kad ju je Boja gonila, zvijer je uporno tražila, da joj se vrati njezin plijen.

Pa kad je djetinja krv ustavljena i rana bila obavita, jadnica majka stade oplakivati nježnu djetinju ručicu, koju je maja znala sladko i ljubezno gladiti i milovati.

Ukorim ih radi opasne živine i pogibelji, kojemu dijete izložiše. Oni se branili, da nemadu drugog boravka, već zajednički sa blagom, pa da je krmad mirna, kad joj je u kući korito puno, al' onoga je dana sve prazno bilo i za nje i za svinje.

Svjetujem ih da ubiju zvijer radi grozote pri samom pogledu.

— A da čim ćemo zimu prezimiti? — odgovoriše. — Ta to je, gospodine, jedino naše uzdanje.

— Pa zar ćete je možda sebi i za hranu čuvati?

Oni protrnuše, popostaše, pa će mi Boja:

— Ne, ne, prodat ćemo je, gospodine!

Jadna je majka još dugo bezuspješno cvilila nad sakatim djetetom, kukala, morila misao i skončavala srce, sve dok je radi prestupka nemarnosti ne zatvoriše u tamnicu, da joj tamo bude sladji plač, nabrajanje i jadikovanje.

UBOŠTVO.

Teškim napornim korakom dižem se velikim visočinama svilajskih staja, koje skrivaju više nevolje, nego li ih i sam život poznaje.

Daleko gore nad kamenjem povela je ovca ljude, da ju napasu travicom, što u visinama sladje raste.

Potok, kamenje, trnje i šikarje treba preskakivati, dok stigneš stazici, koja ćete još dugo voditi k velikim visinama, gdje obitavaju naši jadni ljudi, za koje trebaš toliko suza i smilovanja, da ono u srcu nikad nije dosta.

Hodaš i hodaš, dok te oblije pot i umor, pa treba i opočinka, da stečeš nove snage, eda prevališ zadnju svilajsku kosu, po kojoj od vajkada pase zagorsko blago.

Kad stigneš gore k blizinama oblaka, jednim pogledom osvojiš svu visoku ravnicu, na kojoj nema ništa, što sjeća na čovječje obitavanje.

Začuješ li ovna zvonara, stupaj k onoj strani, odakle ti glasovi dolaze, i naći ćeš ljudi, što ne sliče smrtnicima, koji obitavaju u nizinama.

U jednom prodolu bile su ljesama zatvorene ovce, a do obora stala su četri ogromna kamena pokrivena oštrim šikarjem, suhom travom i teškim kamenom, da vjetar ne raznese pokrov te špiljice.

Na ulazu, kuda je čovjek mogao potrbuške ući, stala je velika pravilna ploča, koja je zatvarala ulaz tih stojnika.

Stupim bliže i začujem žamorne glasove djece i jaukanje trpećih stanara.

Zazovem božju pomoć.

Jedna djetinja glava poviri medju kamenjem iz špilje, netragom se povuče natrag i poviče bojažljivom vikom straha.

Na jednom ploča se prevrne, u znak, da je ulaz otvoren.

Nekako se ušuljam u nutrašnjost, te ne mogoh odmah razabrati sva čudovišta, što su tamo bitisala. Jedna polugola ljudska sjena se gane i potakne oganj. Zasjaje plamen i odkriju se sve tajne tog obitavališta.

Petero gole golcate djece stalo je na ognjištu uz žeravu poluzapretano u lugu. Gnjusni od čadje, a suhi od gladi gledali su me strahom i čudjenjem.

Kad posjedoh uz djecu i kad ih priupitah za jadnu bolest roditelja, djeca počeše povjerljivo da razgovaraju.

Kazaše mi, kako majka nema više púre i kako su skoro gospodskim ovcama ukrali soli, da začine ono korenja, što su po kršu nabrali i svarili. U kutu pod jednim ogromnim kamenom u slami vrzao se je bolesni otac tih golih mališa. Na dnu njegovih noga jaukala je bijedna majka u ranama.

Djeca su svejedno mirno sjedjela uz oganj, ne mareći za tužbe svojih, jer svemu tomu bješe od davna privikli.

U toj špiljici nije bilo vidjeti ništa no jednu dugu trupinu, na kojoj su djeca sjedjela, jednu drvenu kuku, na kojoj je visio prazni lonac, nekoliko poderanih terluka, jednu tupu kosiraču, prazan primet i razpuknute naćve, u kojima već dugo nije maja osjeguravala hljeba.

Pleter je dijelio dvije ovce i ovna od djece i bolesnih roditelja.

Priupitam, kakovo im se čini to živovanje, a oni slegoše ramenima, kao da su htjeli reći, da se drukčije i ne može u ovakovom svijetu živiti.

PUSTA ZIMA.

Pusta zima, što nosi studen, vjetar i snieg, da kamen od leda puca, pusti jad, da se srce od tuge para, teška bolest, da zemlju otvara. Bijelo polje od sniega, a crni jadi od glada. Ništa na tom svijetu do li, Bože, tebe, ništa no nevolje i siromaštva, da ti srce pukne . . .

Jadna moja čeljadi, tužna naša Zagoro . . . i kabanice vam odnesoše rad harača, dok vjetar brije, kao da vas gole i bose, gladne i žedne na megdan zove.

Ona piramida biljaca, kabanica, kumparana i dronjaka, što vam s golih pleća odnesoše, jer ste krivi, što ste živi, ona piramida puna je drhtaja, leda, uzdaha i suzâ. Više govori nego li sve piramide egipatske. Ona je podignuta od svjedokâ siromaštva vašega, ona je spomenik vašeg jada, koji dira oštrije, nego li munja, otrovnije nego li zmija! Ništa nemam za vas, no tople krvi u grudima i ovu desnicu, kojom bih najradje spalio vaše krvnike na onoj piramidi, da oni ućute toplo, kad je vama zima. Oh, da vam nije tako hladno, — oh da mi vas je ugrijati, pa da planete ondje, gdje vas podžižu. Al vi ste janjci ustrpljivi i vjerne krotke ovce; ali čuvajte se zvjeradi. Godina je gladna, a zima crna, čuvajte se vukova, da vam kožu ne oderu i zadnju kap krvi ne popiju.

LJUBICA.

Suza za suzom kao jutrošnje kapi kiše. Duša čemerna, a golema nesreća u srcu.

Kako je sve to bolno u ovom jadnom svijetu!

Pružiš ruku k nevinoj ljubičici i mjesto mirisava cvijeta eto ti blijede smrti.

Za ljubicom stala je skrita zmija otrovnica i svojim žalcem usmrtila nevinašce majčino, što je tek počelo iz naručaja majci kročiti svijetu u pohode, da ljubicâ dohvati.

A majka kao majka okitila svoju jedinicu suzama i ljubičicama, a zmija kao zmija mučila se i previjala radi crnoga zločinstva, što je počinila nad bijelom nevinošću.

U SVIJET...

Daleki magloviti bijeli snijeg pao je po zemlji umiranja. Visoki vrhunci, kao silni spomenici vječnosti, strše bjelinom u oblake i gube se u bezkonačnost, o kojoj naš mali život ne zna ništa nego strepiti nad tajnama i naslućivati veličanstva bojaznoga sadržaja.

Po jadnoj okorjeloj kori zemaljskoj sve je pusto i golo, iz snijega vire smrznuta stabla i osnježeno granje, na kojem nema lista ni života, voća ni ptice. Sve je utamanjeno ledom; samo se jadan čovjek tješi, da će proljeće procvasti i snijeg okopniti. Za proljeća će granje pozelenjeti i ptice pjevati, da opet sve usahne i umre.

A što će sirote moje, jadni zagorski sužnji? Hoće li njih veseliti život i priroda, il će dalje strepiti bojazom, da im ne bi nestalo kruha i nadošao otrovni glad, što dušu para?

Kroz snježnu bjelinu juri vlak noseći silu uzdisaja, što se otimlju za ovom zemljom pokrivenom snijegom i plačom. Ti uzdisaji prodiru iz ogorčenih grudi zagorca, što bježi u svijet. Žena i djeca ostaju, a željeznička para rastavlja milo od miloga, otca od djetešca, i nosi ga daleko u tudje krajeve pune nestalnosti i bojazni.

Iskre iz mašine vrcaju i padaju po snijegu, al' ga rastopiti ne mogu, jer su iskre lagana toplina za ovakvi led. Suze vrve, al' isplakati ne mogu jada i očaja; pa kad se izsuše, vatrenije će biti nego kad su tekle.

Daleki magloviti bijeli snijeg pao je po zemlji umiranja, i on ne zna, da je pod njim tako hladno.

Zvižduk i kolesa žamore, a vatra goni željeznu neman.

— Ej žurna kola, što me s grudi rodnih otrgujete, stanite! Tudjina je daleka, još bi trebao jedan pozdrav!

A vlak se žuri kao prikaza, kao sjena u vijoru bojažljive noći i nemilice otrguje lanac blizine od zlatnih srdaca, dragocjenijih od bisera, a skupljih od glada.

— Bože, Bože, zašto li je ljudsko čuvstvo tako jeftino, a svagdanji kruh tako skup?!

— Sve stvari teku svojim običnim tekom bez smilovanja i uprošenja, ne dadu se umoliti kao ni bezdušni kamatnici, koji me tjeraju i otrguju od djece uboge!

— Oj krvniče kamatni, oštar li je bodež tvoj!?

— Čemu nisam osvetnik suza svojih, što me u propast gone!?

Tako se nižu misli, grožnje, vapaji i suze, dok kući uz ognjište maja kazuje djeci molitvu za oca, koji podje u svijet za hljebom.

SA DOMAĆEG OGNJIŠTA.

Gorkosti, kakovih malo komu život pripravlja, pale su i na moj dom.

Moje plačne sestre kidaju srce suzama i vapajima za djecom, što im padaju kao pljeva od bolesti. One s pouzdanjem upiru oči u me, čekajući stalne pomoći. Ja ih tješim suzama i nadam u dobro. Bolest se ne straši mene i moje vatrene žurbe, da ju uništim, već po zakonu svoga procesa uništava krhke mlade živote.

— — — A dobre djetinje širom otvorene oči gledaju svog ujca pouzdanjem, sjećajući se njegove ljubavi i tetošenja, dok su zdravi oblijetali po vrtu i dvorištu.

Sobe su mukle, tamne i plačne. Čuje se zadah karbolne kiseline, koja straši svojim zapahom kao zadah prisutne smrti i propasti.

A sestre s razbacanim kosama lutaju po sobama bez svijesti i utjehe.

Zakonom naredjeni zatvor i tamnovanje u vlastitom domu nad vlastitom umirućom djecom sliči zatvoru osudjenika, što ga u jutro čeka krvnik.

Po kući su razbacani otirači, ponjave i rublje. Na sjedalima su sudovi razkužnih voda i bočice lijekova, koji ne pomažu. Sve je zastrto koprenom tišine, samo se jasno razabiru neizmjerni porivi nutarnje mučaljive boli, koju još čekaju strašni nepoznati časovi.

Zdrava su djeca razasuta po tudjim kućama, da ih braća i sestrice ne okuže. Ta zdrava dječica počimlju shvatati prve teške časove života. Čeznu za majkom i bolno se ogledaju, ne će li ih opet jednom rodbinski zagrljaj ogrliti.

I tako dolaze besnene noći jadnim majkama i otcima, a bolesna dječica pokoravaju se ležaju i mirovanju.

Za jasnih proljetnih dana nema traga jednoj sunčanoj zraci u sobama, jer crni prozori zatvoriše ulaz suncu i životu. Pusti golemi jadi mojih zagorskih junaka, koji mi ogorčiše život, spliću se s jadikovanjem za rodnom krvlju i suzama mojih milih.

BEZNADJE.

Pao je snijeg, dunuo je vjetar te raznosi pahuljice po džbunima i jarugama, a suho drveće lomi se od leda i vjetra. Sve prijeti, kao da ljetos ne će biti sunca ni proljeća, života ni cvijeta.

Ono bolje naše težačke ruke pobjeglo je u svijet, da nadje ljepšu domovinu, u kojoj ima gladnu hrane, bolesnu njege, a siromašnu smilovanja.

Kod nas će ostati mnogo polje pusto, neobradjeno, pa i ako kad proljeće dodje, ne će imati komu da proljetuje.

Ono našega sirotnoga svijeta, što još u domaji ostane, hranit će se korenjem i gladom, presudama i bolešću. Ne će osamljeno čeznuti za suncem i svjetlom, već će kao i oci ljubiti tminu i neznanje, bludeći po noći zlobe i osvete. Nema ni sjenke nade, da će po ovim stranama novi život proklijati.

Sunce će sjati cijelomu svijetu, samo nama ne će. Htjelo bi se blagodarne topline, žestokoga žara i silnoga sjaja, a u nas je svuda hladno.

Bijeda, bolest, neukost i predsude najbolje u tmini cvatu, pa jadna sela i komšiluci pustoše do zadnjeg ognjišta. Ima ih izobila praznih i pustih, nitko već ne će k njima, jer dragocjeni su ljudski životi — — —

Kakova je to domovina naša? Kakvi li su to ljudi i djeca novoga pokolenja?

Tko će da raspršì tminu, uguši bolest i posije znanje po pustom neizoranom polju mislî i nazorâ našega seljačkoga svieta, što je još medju nama ostalo?

Velika su gospoda visoko, a jadnici su daleko. — Nadoći će i proljeće, procvasti će i cvijeće, ali nas ne će ni sunce ogrijati ni cvijeće mirisati, jer ljetos je zima crna i jaka.

Kao ljuta zmija ovita oko srca, leži ta misao na duši, koja čemerno plače gledajući, kako se oko nas sve ruši i pada . . .

NAŠE TUGOVANJE.

Po pustoj je Zagori ljuta žalost kao i po trnju i dračama. Jadna su sela pala po kamenju, oštracima, hridinama, stijenju i pećinama. Bijele kuće od suhoga kamena, a crne staje od mokroga ševara samuju u pustoši; rekao bi: po njima borave sove, ćuci i gavrani. Polja, vinogradi, njive, ograde, podvornice i livade su kao zaboravljene, a naši se suhi ljudi sunčaju ili griju kod ognjišta čekajući, dok dodje ono, što nikada ne dolazi. Ti crni suhi ljudi su gorostasno visoki, pa te je strah njihove sile, no sila nije silom, kad u bijedi gine. Da je hrane i krvi u onim velikim dugim žilama, kroz koje lijeno optječe blijeda tekućina po kosturima, i kamenje bi moralo pod njihovim rukama pucati. Nema giba, borbe ni života, sve miruje i spava; pa boleštine tamane, žega izgara, zdenci se suše, vinogradi od bolesti pustoše, poplava nosi, a glad, nevolja i bezdušnost tamani jako i nejako.

Silnici gospodare, ruše i uništuju uboge i nemoćne, krivodušnici i zlikovci otimlju pravicu lažju, a nemoćni miruju i ne prkose.

Potoci, jaruge i rijeke oru, dok ljudske ruke miruju.

Kad selu stignem, diže se malo i veliko, da pomoći prosi. Gnjusni i poderani vuku se u redovima jedan za drugim kao slijepci, pa se sakupljaju, mukom mučeći gledaju i pogledom pitaju pomoći, koje nema bez vlastitih ruku. Tješe se gladom i siromaštvom, koje dobromu Bogu

pripisuju. Pogledi su im kao ogledala golemih bijeda, a žuta bolesna lica sazrijala su za crnu zemlju.

Ti jadni naši ljudi tako teško od sebe pogaženi, a od zlikovaca oplijenjeni, raspršuju se kao pljeva po tudjini, a domaja im ostaje pusta. Ne krče zemlje, jer bi tudja bila, ne obradjuju polja, nit' odgajaju pomlatka, već ga mrtvo odgojena, spremaju pod zemlju i sve puštaju kobi i udesu.

Stare sagradjene kule i dvori se ruše u razvaline, vjetrovi i vode raznašaju ševarice i pojate, a nevoljno blago pada u ruke nezasitnika.

Nema više ploda, ni stabla; povenulo je sve, gdje ne dodje ljudska ruka.

Kad ljeto stigne, ne će biti ništa do žege i sparine; berbe ni biti ne će, pa kad nova zima dodje, osvanut će glad silniji i žešći nego li je ljetos bio.

Proplakat će kamenje, ridati će volovi, a blaga će nestati u oluji, jer ne će biti krova ni pećine, u kojoj ne bi bilo zvijeri. A kad sela i zaseoci htjedu da sasvim opuste, pobjeći će ono malo jadnika daleko, daleko od svojih kuća, da ne vide i ne čuju kukanje zagorskih crnih kukavica i orljavinu kamenja . . .

OPUSTJELI DOM.

Sadji gdjekad s puta, pa se povrni onomu tamnomu selu, što ostaje k istoku Petrova Polja. Ondje ćeš na jednom brežuljku naći na jedan pust stan. U njemu je doskora boravio Jovan Eraković sa dva sina, jednom kćerkom i svojom — „da prostite“ — ženom. Ognjište je bilo nevoljno. Na njemu nisi vidio ni da se pura vari, niti da se brašenica peče.

Kameno srce prokletih ljudi, nepravda braće rodjene uništi jadnog Jovana i njegovu siročad.

— „Ništa pod bijelim svijetom no vašega smilovanja“ — govorio je Jovan, a glas mu je treptio uvjerenjem životne gorčine.

— „Smilujte se, tako vam mladosti vaše! Smilujte se, tako vam svijeta i života! Smilujte se, ako ste čovjek! Smilujte se!“

I kao ris zgrabi dijete, što je do njega ležalo, pa mi ga baci pod noge.

Oči su mu blistale paklenim bljeskom. Žile po vratu i licu nabrekle, ruke pružene, glava izbočena, usne, nos, lice — sve gori, plamsa, proklinje.

— — — I nije više prozborio; bojao se žestine svoga jakog instinkta i gvozdenih tamnica.

Gladna bolest* je harala po selu groznom žestinom, pa je uništila i žestoki jad silnog Jovana, te je ipak bio slabiji od udesa velikih nesreća, koje uništiše njega i čitav

* Typhus.

njegov porod. Kao neko veliko proklestvo, kao orkan tajnog bijesa pao je na taj dom, u komu su već zanijemjeli svi ljudski glasovi.

Ni vrana da će se onoj strani približiti, niti ljudski pogled da će ju pogledati. Sve bježi od one strahote, pa opustjeli dom zaman crninom zove da tko ma i na čas u nj udje.

— — — — A kad je ljekar došao po raskužbu, nekom tajnošću požar zahvati krov, a zidine se srušiše u veliku gomilu, te se sad báni kao spomenik jedne silne propasti.

POPLAVA.

Pusta kiša, da je takove još ne vidješe po ovim stranama. Bregovi nabujaše, livade poplaviše i survaše usjeve u potop; a jadne ovce kutre — nema im ma ni travice, gdje bi se napasle; — a volovi zure groznim pogledom u dalečine, kao da se boje strahote velikoga glada, što ima doći.

Nigdje ništa, no pusto, golo granje i daleke nedogledne vode, a nad njima strašni gorostasni oblaci, što nose čitave mase bučnih velikih voda, koje će uništiti život u ovim ravnicama.

Tamo daleko na jednom brežuljku jadikuju zvona glasovima jadnih seljaka, koji prose Boga, da bude milostiv i da utiša gnjev, jer oni nisu ništa skrivili. Nešto podalje žene lamaju rukama, užižu blagoslovljene svijeće, pale tamjan, zaklinju, križaju se i vape, a kiša plejavica pada i pada neumorno i okrutno, da ne može žešće.

Ševarice popuštaju nasilju kišljivih udaraca, a okrutna voda gasi zadnje tragove ognju, na komu se jadna djeca griju, da ogriju gole i bose noge; do njih približiše se mokri junci i ovčice, što skupno stanuju, da osuše mokru kožu, žvaču i pokunjeno gledaju, kao da skupno trpe sa svojim jadnim gospodarima, koji se u kutu na slami ogrnuti dronjcima bore sa bijednim životom.

Tifova pošast, što je polovicu sela opustošila, i njima je privela kukavne dane u kukavnijim kućama. Bolest je

oštro urezala svoje znakove na polumrtvim glavama, a oči je udubila dublje, nego li je njihov jad. Ne znadu više ni za svoju djecu, ne znadu ni za blago, što se uz djecu zgurilo, jer ne znadu ni za život: tà ognjica ih je odnjihala na granicama smrti.

Njihovi bijesni glasovi krvnog ognja kao da deklamuju „Odu prokletstva“ životu. A bilo im tuče, glava se buni, crni zubovi škriplju, utroba se kotrlja, a krv gori ognjem, koji im izgara ostanke životne snage.

Djeca zovu te nesretne roditelje, vape, plaču, drhću i boje se tajnih strahota i velikih jada, za koje još ne znadu. Mršavi psi urliču i zavijaju, a volovi iz zatvorenih staja riču rikom grozote, rikom bijesa, rikom glada.

Bože moj! Strašno li je rikanje gladne životinje, tužan li je dim ugašenog ognja u zimi, bolne li su suze mrzle djece, grozan li je smijeh umirućih roditelja! . . .

Oganj je mrtav, a crna tmina, crnija od zidina onih jadnih krovova, pala je nad bijednu djecu.

Ognjica je izgorjela zadnji očev pogled, a majka nehajno čeka smrt, kao da se i ne sjeća, da joj djeca ostaju u tmini sama.

IZ OLUJE ŽIVOTA.

(FRAGMENTI RASTRGANIH MISLI.)

Lomim se kao živina, trpim, bunim se i borim, al' svejedno, dalje ne mogu da odolim prokletstvu života.

Radio i nadao sam se, da će okopniti snijeg i da će zemlja proklijati, a mjesto topline i okopnjenja pukao je oblak, zalomila se lomljavina i praskanje po hridinama.

Trgao sam se, da u nadi osnažim, pa da dočekam sunce; a mjesto ljepote dana protrli se oblaci i ustalili vodu u zrnja krupe, pa od bezazlenih kapi kiše umijesiše kao pakleno kamenje, što pada po travi, pupima, voćkama, drvlju, stijenama i kamenju, da svuda uništuju i haraju, da te strah goni od bojazni, kako bi živu glavu odnio . . .

. . . . . Orači i kopači su oštrili rala i motike za bolje dane, što bi iza oluje morali slijediti, dok je kod jare jedan ludjak klesao kamen, na komu je napisao: „Prokleti sretnici" — znajući unaprijed — kao pametni ludjak — da time nikoga na svijetu uvrijediti ne će.

. . . Ovce su stenjale po praznim torovima, a jagnjići se mučili, da iztegnu iz praznih dojaka mlijeka. —

Težaci su kao obično gladovali i gledali, što će reći sjever, ne će li možda sutra rastjerati jugovinu i oluju. —

. . . Po uredima su se i za vrijeme oluje pisali platežni nalozi težacima, ne mareći za oluju i krupu. Po cesti je bilo kaljavo i blatno. Tom su cestom prolazili mokri žandari sa jednim vezanim zločincem, što je nožem probo magarca i gospodara mu. Zločinačko odijelo bilo je okaljano živinskom i ljudskom krvlju.

— — Gore u rudniku prominskom iz dubina urlikala je mašina šestu uru, a pijetli su šutjeli bojeći se tih glasova, da im ne uzbune kokoši, što su sjedjele na gnijezdima, iz kojih su se morali izleći pilići.

— Bio je prijelaz iz zime u proljeće, pa je mnogo ljudî oboljevalo i umiralo. Plakalo se i naricalo, al' je rakija i vino u osminama sve boli i tuge zatomila.

Sa velikih visočina dinarskih vidjalo se u dalekim nedoglednim dalečinama bijelo more. Moralo je biti uzburkano i bijesno, jer je po zraku lebdio strah. Brzojavne žice su strujile, žamorile i zujile kao zelene otrovne muhe, što po mrtvacima padaju, pa su brzojavni činovnici pozatvarali strojeve, da ih gromovi ne ubiju.

Po zvonicima i crkvama udarala su zvona i konopi. Glasovi budnih zvonova su odjekivali kao u danima potopa.

Vjetar je trgao cvijeće sa bajama, a ljubice se oledile i polomile pod udarcima oluje.

— Crni su rudari čamili i jadikovali kličući ispod kuća rudarskih gospodara: „Naše se kuće potkopavaju, naše se vode odvadjaju u tudje odaje, a nas davi žedja. Mladost nam uništujete crninom, a stare i nemoćne radnike odbacujete kao traljave gaće. Dišemo vatreni dim i crnu prašinu, a ugalj nas davi. Ne date, da se ogrijemo na podzemnom blagu naše zemlje; ženama našim ne dopuštate kupiti otpadke i ugarke vaše, već puštate da oluja, kiša i nevrijeme uništi ono, što bi nas ogrijati moglo".

Pucaju ugljeni saponi i tresu se slojevi u rudniku od mišica napetih i ruku izranjenih, pa se vozi izgorljiva crnina na kola, za prodaju velikih novaca, što će toviti daleke tudjine, koji se sjetiše poslati malo srebrenjaka za ovu marvu, što tegli, kopa i lomi za njih tvrde hridine i rodne pećine.

— — — I dok noć noćuje, bdije tudjinska mašina, da i po noći zove radenike na kopanje, jer tudjinu treba novaca mnogo više, nego li ga sirotinja i zaraditi može.

Po crnim odajama tih podzemnih rudničkih dalečina, sa uljenom svijećom vraća se svojoj kolibi izmoreni radnik, što je do kapi svoga krvavoga pota i snage izcijedio kroz dvanaest dugih satova, dišući crni prah i sumporni dim mutnoga podzemlja. Jedva da smogne od slaboće toliko snage, pa da makne nožnim mišičjem, eda stigne svojoj kolibi, gdje ga čeka púra i tvrdo tlo, da se nahrani i opočine do sutrašnje trublje, što zove u pakao.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Po uzbrdicama voze umorni volovi debela kola i teško kamenje i kisnu, dok čobani po Promini lutaju, kako gdje paše nadju, sakrivajući se i bježeći od oluje, nevremena i oblačina.

Jadni ljudi gledaju s užasom u daleke crnine neba i pitaju, što još žešćega može da dodje? Zlobnici se kese i mole strijele i bljesak, da im pomogne uništiti slabašne, kako bi im gospodstvo bilo blaženije, a da ih pri tom ujede oštri žalac samilosti, koga u njima nestaje.

— — Po oblacima strijeljaju munje i lete vještice. Kao dim iz upaljenoga dinamita i sumpora dižu se po brdinama nove velike grdosije oblačina, bježeći po nebu gonjeni vjetrom i urlikajući gromovima kao bjesomučni i srditi.

— — U ropstvu glada i nevolje i siromaštva utonulo je nekadanje bogatstvo plemenitosti.

Sve kao da je uništeno od grozote vremena, i pečal će krivnje da se ugasi u zlobničkim otvrdnutim dušama, što počiniše više zla, nego li horde neprijatelja, pa kao da ne vide lamanja ruku, čupanje kosâ, i kao da ne čuju suzâ i uzdahâ patnikâ, koji umiru od propasti, što im oni pripraviše.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Prolazeći susrećem ih i pogledom samilosti kao da ih izazivljem; oni se teretno vuku svojom stazom, koja vodi ravno u ponore.

Odrasli stoje kao kamene litice bez suza, koje su utaman potrošene, jer pomoći nema, a mlado i nejako poplakiva, jer je ucviljeno.

I ne plaču ljudi — — — a tko bi plakao i kose čupao, kad vidi, da mu pustoše domovi otaca, razrušeni gladom i protjerani nevoljom i potrebom? Čemu plač, kad je izgubljeno sve! . . .

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Dok se nevrijeme lomi o drvo i kamen, ljudi sve dalje proživljuju olujne časove.

Vjetar čupa sa čokotom žilje iz gladne zemlje, a život i svijet, što žive u tmini, otrguje iz duše plemenitost.

Sirotinji uništuje se sve pod krovom, i miš u kući i mačka na strehi, jer jači zlobnici kamatuju i tamane.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Nu, gledaj: pobratim pobratimu je omanuo, zaigrao nožem i proparao prsi, pa mu iz grudi pluća pušu, kao vjetar iz utrobe zemaljske. I pobratim pobratimu, komšija komšiji postade zločincem. Jadna crna kukavica ranjenikova plače i tumara kao sjena, kao uhoda, pa dok joj vjetar raznosi kose, ona bježi kao ranjeni vepar, i naričući proklinje, da u moru valovi odjekuju prokletstvima: „Crni mu se zavijali dvori, zemlja ga izmećala!“ — I plakala je ucviljena, kad je popostala: „Ajme, ajme, crnoj kukavici, ajme pravedniče, druže moj! Da je bukvu onim nožem udario, povalio bi je, a kamo li tebe, dobro moje!“ — Jadnica nariče, al' se njezini glasovi ne čuju, jer se gube u vici većih bijednika, što skupno iz stotina grla zavijaju: „Opotrebio svijet, umrijeti se ne da silom, a živjeti se ne može. Uselile se bolesti, pokrepe nema ni od omršaja, ni od vina. Za miloštu ne znamo nikakovu, već za glad i oluju“. —

— Nastade novi grabež po dvorima pravednika i kao vijor u oluji nosi sve u hamhare kamatne.

I otac sina probada nožem, jer ga nagovara paklena ženska zmija maćuhinska, a vijavica oluja i grad hara i otkriva krovove, kao da se srdi na život i toliku nepravdu.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Čujete li miris ljudske krvi? . . .

— Ono oluja lomi gnjilo granje, odjekuje pećina.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Jadna majka trga se u strasti, od koje ju brani mlado nevinašce, jedini zalog milog, a sad zaboravljenog pokojnika, druga. Pa ona misli i smišlja, leti i oblijeće oko ognja, kao leptir, dok se ne spali. Sve je iz nje iščezlo, strast ju samo mota, i ona poveže jedinca, zatvori kapiju i pendžere, i bježi k muškarcu, da zatomi vatreni bijes, i da se naužije djavolstva. — A dijete čami, vene i nariče. Čuše ga, oslobodiše ga i u gladu dogojiše ga životu, a on ga je proklinjao. A proklinjući život mrzio je oca i majku, kao što se mrzi pseto, što ujede i za cijeli život iznakazi.

. . . Po dvorovima silne oluje, vjestnice velike propasti, bježalo je tumarajući krdo djece, odbačeno od otaca imajaka, koji uživajući strasti nisu pomišljali na plodove. A kad su plodovi dolazili, pometali bi im račune, i oni su ih slali „caru na othranu".

I seljani su zvali to krdo „carskom muladi", jer je pokrajinska blagajna slala male novce, za velike bijednike.

Svatko ih je gurao i krivo pogledao, jer da im se nije znao rod ni porod. Kad bi odrasli, razbjegli bi se po niskim službama; izgubili bi se u velikom svijetu, ti jadni sinovi grijeha i bezdušnosti. Nitko za njih ne bi pitao, kao ni za lanjsko blato, i ako su u djetinjstvu bili slatki kao med i bijeli kao snijeg, baš kao i druga djeca, što i u siromaštvu uživaju raskoš materinstva.

Kako im je pri duši, kad pomisle i shvate, da na svijetu nema njima ništa mila, oca ni majke, brata ni sestre, već nepravedne sramote, tegljenja i patnje?

A tko bi ih za to upitao?

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Oluja svejedno urliče i bijesni. — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Po kraljevoj cesti, teretnim korakom, nosi se seobom sitna obitelj u daleki svijet. Odnesoše joj i lug sa ognjišta i ploču sa krova, pa ne ostaje već slušati i slijediti druge, pa poći k svome gjuvegiji, sinu i ocu. Ta je obitelj mladjahna majka, uprćena bešikom na ledjima, a u bešici sitno novorodjenče, što kmeči. Do te majke, na štapini oslonjen, stupa stari djed, što je prevalio osamdesetu godinicu dana. I oni hodaju lagano preko Dinare, Bosne u ravnu Slavoniju, gdje drvlje cijepa njihov hranitelj, majčin vojno, starčev sin, a djetinji otac.

— Odagnaše ih, da od Boga nadju, — pomislile bi plemenite duše, da ih ima.

Njihov je put trnjem obasut i strahom praćen, al' tamo je njihovo sunce, ako ih ne stigne oluja, dok se k njemu došuljaju.

Oluja je časovito popustila, kad ih je opazila, pa se čini, da je priroda milostivija čovjeku, nego li ljudi ljudima.

Tako se grozote za grozotama nižu, jer čemer dvori životu — — — — — — — — — — — — — — — —

Šumi, puše, zviždi i govori govorom nepoznatim noćni vjetroviti talas, dok medju četiri crna zida leži majka zučljive kobi. Na jednom zidu nad glavom bolesnice visi križ, znak trpnje i ljudske nepravde, i biva svjedokom gorčine, koju je i O n želio da ga na Golgoti mine. Ta je majka okružena uboštvom i djecom, što plakati i pitati ne znadu. Obdarila ih je majka krasotom od poroda, da bude gorčina veća, čim je ljepota sjajnija. Najstarija kćerka, ta ljepota crnine, straši crninu smrti, a smrt dugo ne dolazi, i ako je već davno doći morala. A majka, kao blijeda svetica, leži

čekajući ono, što se nerado čeka, čekajući grobni glas, što zove iz života u crnu zemlju, gdje se rastapa meso kao šećer u vodi.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

A oluja svejedno urliče i bijesni.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Težaci, seljani, kopači, kamenari, orači, rudari i kamatnici uhvatiše se u koštac i bore se kao bijesovi, kao paklene horde, i pale, udaraju, zvižde i mahnitaju, kao padovi velikih rijeka, što se ruše sa svemira na zemlju, jer posljednji su trzaji najžešći.

Tko miruje i prijevarom radi, pobjedjuje, a tko mišićje lomi u borbi, skrši se i propada. Tražiti vojsku, topove i pomoć, nemaš, jer nema pomoći ni odkuda, već od sebe, a mi smo pri propasti.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

A oluja svejedno dalje urliče i bijesni.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Pazite i gledajte velike vode, što goje bujice rijeke i miazme. Pa kad poplave naše nizine, razrovat će oranice i njive, da mòrê gladom one, koji odole vodenim miazmima — — —

— — — I tako će voda poravnati ižvot, da iza oluje zasjaje sunce nad pustim stanovima naše slabosti.

Pa dok se izvrši proces podpunoga pada, i dok se ne sruši zadnji od patnika, dotle će oluja gorkosti vladati.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Plamsat će krvnička nedjela, tamanit će se životi ljudski kao osušeno lišće, dok kosturi ne podlegnu i dok ih smrt ne umiri.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Čuje se vika zapomaganja, kao da je požar. Krv i glad se bane, a nebo im olujom pomaže, da se što prije svrši ono, što se svršiti mora.

— — — Malo fali, da se nebo ne rastvori, a zemlja ne prosjedne... takovo je nevrijeme, takav je užas!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Oh, da se utiša nebo i misao, pa da nam je promotriti štetu onoga bijesa prirode i našega kukavnoga života???

Sve kao da je utaman!

Bit će kasno...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

...Otrnjena pustinja, vodena zemlja, naoštreno kamenje, i ljute hridine govore, koliko znadu govoriti požari, potopi i gromovi, što raznose sve znakove bitisanja. — Govore i raznašaju prokletstva i vapaje, kao da su iz uzdaha svih ovih jadnika postali vjetrovi, koji danas u oluji bjesne, srdeći se na zemlju, na svijet, na život, ljude, koji trpe takove grozne užase, i na braću, što na viku zapomaganja ne sagiblju koljena i ne trče k onim stranama, gdje umire život.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Ne čuje se jadikovanje, jer nema više majaka, ni sestara, što plaču, one se samo kese i cere zube grčevitim naborima ličnoga mišićja, gledajući grobove, jame, srušene zidine i gola opustjela ognjišta.

Sve kao da je kasno; oluja gorčine kao da je dovršila tragičnu komediju. Još se samo netko pomiče u zadnjim grčevima, trzaju uda, odišu se polako zadnji uzdisaji, a vrijeme po oluji počima se krotiti, dok se na drugoj strani zatvaraju požudno rupe i grobovi gladne zemlje, koja hlepi za ljudskim suhim tjelesima, da se barem njima nahrani, kad nije mogla džubrom.

*

U POMOĆ!...

Gdje su sretniji krajevi i bogatiji gradovi, po kojima žive narod ove krvi umiruće?!

Ima li toga naroda? Što se ne odazivlje?!...

Gdje su srca, gdje li čovječna plemenitost?

Strahota glada otupila je misao i razum patnika, oni ne mogu vikati ni pozivati u pomoć, jer im je grlo zamuklo i duša umrla.

Nema šume ni drvlja za ogrjev, niti ima vode za napoj.

Povenula su debla stabala, popucalo je drvlje, iskorenute su loze, pa je grožđja nestalo.

Pšenica bi rasla, al' je zemlja gladna; ljudi bi radili, al' ne mogu, — nenapojeni i nenahranjeni. Pregorleli su život, pa čekaju propast; ginu neopazice. Spasavajmo ih, vrijeme je skrajnje, kobni su ovo časovi, poginut će sve, bit ćemo sami, pa će i nas osamljene vatreni život susjeda proždr ieti. Nema nasilja nego bolesnog mira, nema borbe nego ležaja k propasti.

Braćo moja, krvave su stranice ove, al' je krvavija zemlja i oštre hridine zagorske.

Velika je ljubav bila u narodu, kad je ovo kamenje mogao ljubiti; sad ga niť ljubi niť mrzi, jer propada.

Dom naš gori, brda naša pucaju, ore se stijene, ruše se dvori, a sve u tišini, da nitko neopaža.

Dodjite i gledajte iz blizine, ništa vam umaknuti ne će; tiho i nečujno opazit ćete sve.

Nama ostaje vremena, da se koljeno medju sobom i dokažemo, tko je bolji, tko li plemenitiji. Svi smo jednaki, tromi i lijeni, neradišni i bezbrižni. Gledajmo, što radi život oko nas, pa crvenimo stidom.

Moja je vika slaba. Htjela bi se trublja gospodnja iz sudnjega dana, da pozovem preostali zdravi i jaki dio naroda k ustanku plemenitosti.

Mi smo smrtni, a vrijedni narodi su besmrtni; nestat će nas; nastojmo, da nam narod besmrtan ostane.

Dosta je plača oko nas nečujno utišalo, — ustanimo!

Velika podlost i zloća slavi triumfe, a neznanje i djetinja slabost ovih osušenih i izmoždenih naših slojeva ljubi umiranje, jer podlegoše gorčinama života, nadjačani zloćom i prijevarom.

Obustavimo pjesme, i sipljimo rad! Dvorimo slabe, da i mi ne poginemo! Ostavimo more, pa bježmo u Zagoru, tamo je potop.

Pećine i špilje hajdučke osvojene su od zvijeradi. Vukovi dave ovce, a pušaka nema, da ih strijeljaš. Prah i puške su zaplijenjene od jačih, da slabi još više oslabe; a slabiti više ne mogu, jer umiru.

Je li sve ovo rad zlobe, ili rad prokletstva! Slabost, slabost, golema slabost!!... Suze i jadikovke su minule, sad je čas pomoći.

Minulo je doba reakcije ovih oslabljenih, oni ne mogu više raspaliti gnjev, pa da nas probude iz mrtvila i bezbrižnosti.

Htjelo bi se da krv vriska, da gromovi ore, da se grčevi lome, da mišice pucaju, al' krvi nema, jer bilo prestaje tući. Ako se ne odazovemo, nitko se razgnjeviti ne će, al' jao nama!...

Došli su dani, da jednim mahom lijepa naša domovina postaje crnom domovinom kukavnog umiranja.

Preveć zaglušne bile su pjesme naše.

Mi ne čusmo ridanje nevoljnika; danas je tišina grozote, strahotnija nego li nekadanji jauk i lelek.

Tko je zvjerski jak, da odoli i ne posluša glasove, koji vape pred propašću pomoć?! Tko je kamena srca i krvničke duše, da ne ćuti, kako se kosti junaka naših pod pločama prevrću nad današnjim užasom domovine naše i njihove?

U pomoć, u pomoć, dok sunce ne zapane, dok krv ne okopni i suze se ne olede . . .

U pomoć! . . .

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

KONAC.

Gledam domaju moju Hrvatsku kao zemlju slavenske dobrote, trpnje i resignacije.

Poezija patnje i umiranja je u njoj na vrhuncu realne savršenosti, pa se bojim, da će proplakani časovi, proplakane ure, dani i godine ostati bezuspješni.

Okorjela su srca u bijedi, otvrdla su čuvstva od gorkosti i sužanjstva.

Kamatnici i zatočnici siromaštva dižu zgrade i palače uživajući radosti života, dok propada dobrota, taj znak slabosti. Na njezinom propadanju diže se negativna energija rada, osnovana na prijevari. U naivnosti i u povjerenju slabih tovi se nemoralna trgovina, zlorabeći neznanje i prostodušnost svojih sužanja, koji se nalaze u pramzorju zdvajanja i propasti.

Pa dok moji svagdanji koraci susreću legiju umorenih, nemam više rublja, da isušim krv, suze i pot. Sve curi i teče; zemlja je natopljena, pa će eto od prolitih suza da nikne crna zastava, a na njoj križ mučeničtva naroda moga.

SADRŽAJ.

	Strana
UVOD	5
Ciepljenje[1]	9
Umiranje[2]	11
Na Moseću	13
Starica[1]	18
Osamljeni	20
Prognoza[2]	24
Majka[1]	25
Crna kuća[3]	27
Narodno blago	28
Jedna slika	30
Gladovanje[3]	32
Otac	36
Nahod Gjemo	38
Čobani	42
Sirote	44
Oranje	52
Jedan komšiluk	53
Dvije zvijeri	55
Krupa[3]	58
Luda[1]	60
Čudak	61
Na grobištu	65
Krvava ljubav	68
Prekasno	71
Jadikovanje	73
Uboštvo	76
Pusta zima[2]	78
Ljubica	79
U svijet	80
Sa domaćeg ognjišta	82
Beznadje	84
Naše tugovanje[3]	86
Opustjeli dom[1]	88
Poplava[2]	90
Iz oluje života	92
U pomoć!	100
Konac	103

[1] Štampano u „Sijelu“.
[2] Štampano u „Brankovu Kolu“.
[3] Štampano u „Slobodi“.

[1] Štampano u „Brankovu Kolu“.
[2] Štampano u „Jadranu“.
[3] Štampano u „Savremeniku“.